

देसप्रतापिनी ॥ १५ ॥ स्वामिपक्षोचितामित्रेगुणैः सर्वैर्विभूषिता ॥ सुपुत्रांगविहीनास्यात्सुभगात्सवे
रिणी ॥ १७ ॥ पौरंदरेर्नदिताचव्यसनीचतपस्विनी ॥ परप्रजासूर्यवतीपापिष्ठादुर्भगासदा ॥ मूलेकामंदी
नसक्ताबुभुक्षाचव्यसुर्भवेत् ॥ प्रजावतीकर्मसक्तागजगोर्गामिनीगुणैः ॥ पानीयभेदुष्टचिंताविवा
दक्रकार्यशत ॥ शोकसक्ताछनपापाद्भुतकर्मसुशक्तिनी ॥ २० ॥ वैश्वेसतीपुण्यवतीगुणैराप्रोतिचोन्न
ति ॥ उदारयुक्तास्वपतेनिर्वेराचबद्धप्रजा ॥ २१ ॥ विहमुधिष्पेबद्धसुताधनधान्यासुभूषणा ॥ भर्तुराः
नानंदनृत्यगीतवाद्यादिभिः सदा ॥ २२ ॥ वासवर्क्षेवसुधनभोगमान्यागुणैर्युक्ता ॥ पतिस्त्रिधापग्नि
तावरकर्मणिचोत्सर्क ॥ २३ ॥ शतर्क्षेनृत्यगीतादिकलाभिताचमानिनी ॥ भाग्ययुक्तापतिकुलजन
मान्यासुतेर्युक्ता ॥ गुणैर्हनिजेकपादेकर्कशापरूपान्प्रजा ॥ दुर्भगाजनकावासानष्टकामासुरूपिणी ॥ २५ ॥

चक्षणातुलायां तु वृश्चिके तु पतिव्रता ॥ दुश्चारिणा धनुः पूर्वे चोत्तरार्धे पतिव्रता ॥ मकरे मानदीना च कुंभे नि
र्धनबंधयता ॥ मीने विलक्षणालगने ग्रहसंस्था विवाहवत ॥ अथ प्रारुत वस्त्रफलं ॥ सुभगाश्चेत वस्त्रास्यान्हु
द वस्त्रायतिव्रता ॥ शोभ वस्त्राक्षितीनास्यान्नु वस्त्रो सुतो न्विता ॥ दुर्भगा जीर्ण वस्त्रास्या द्रोगिणी रक्तवास
सी ॥ नीलांबरधर नारी विधवा पूर्ण ताततः ॥ मलिनांबरधर नारी हरिद्रा स्याद्रुज स्वला ॥ वस्त्रे स्युर्विषमार
क्त बिंदवः पुत्रमाप्नुयात् ॥ समाश्चेत कन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमार्त वै ॥ समाजनीका च नृणादिशूर्यान्हु
स्ते दधाना कुलटा तदा स्यात् ॥ तल्योपभोगे तपसी स्थिता चेदृष्टं रजो भाग्यवती तदा स्यात् ॥ निंदित तिथि
वार शो मंगलं न कर्तव्यं ॥ तथा निंदिते तिथि वार शो नान्चरेत्तत्र मंगलं ॥ तस्मात्सम्यग्चिचार्ये वंसतो मंगलमा
चरेदिति ॥ मंगलाचार उक्तः ॥ स्मृतिरत्ने । उद्गाहिता गनायस्तु आर्त वै प्रथमे ततः ॥ अक्षते रासने क्लृप्ते स

दीपंवासयेन्नतः॥ अपूपंलवणंमुद्गंगुटुमिश्रंतथादूविः॥ रघाद्वाह्मणपत्नीभ्यस्ताभ्योदघात्तुभोजनमिति
॥ ॥ अथसामान्यतोरजस्वलाधर्मः॥ ततोधर्मदशः॥ आर्तवाभिपूजानारीनेकावेदमस्तुसंविशेत्॥ नसंसर्ग
व्रजेत्सद्भिःस्नात्वापापात्प्रमुच्यते॥ अंजनाभ्यंजनेस्नानंप्रवासंदंतधावनं॥ नकुर्यात्सार्तवानारीग्रंहाणामी
क्षणंतथा॥ ग्रहणे मरणेचोपकर्मण्युत्सर्गकर्मणि॥ आजीवनेषुपासतोरजोदोषोनविद्यते॥ नस्नानां
रुतनंरज्जुताकपत्रादिवंधनं॥ दग्धंशरावेभुंजीतपेयंचांजलिनापिबोदिति॥ तथाचापस्तंबशणखायां॥
तस्मान्मत्स्यदूससानसंब्रदेत्॥ नसदासीन। नास्याअन्नमद्यान्नोपभोगंकुर्यात्॥ यस्ततोजायतेसप
तितोभवतिअरण्येगच्छतेस्तेनः॥ पृष्ठतो गच्छतेअपगतुभोजायते॥ यास्नातितज्जंगतउदकेस्त्रियतेसप
तितोभवतिआभ्यंकेदुष्कर्मा॥ याकेशान्प्रलिखते॥ तस्यांस्वकृतिपरनारीयाद्रेतस्येकाणःयादतोधाव

प्र.
०२

वते तस्ये स्याद्वदन् ॥ यानि खानि निरुंतते तस्ये कुन खीया प्राणि हिंसया क्लृबः यारं जुं सरत्तति । त ज्ञात उदंध
श्रियते । या पणैने भुंक्ते तस्या उन्मतः ॥ ह्रस्वपान्न भोजनानात् ह्रस्वो भवति जायते ॥ एतद्दूर्जयित्वा तिस्योरात्री
व्रतं च रेदं जलिनानावापि वेदस्वर्वणवायात्रेण प्रजाये गोषाथोयेति ॥ दिवा स्वापमलं कारं क्रीडां शिल्पक्रि
यांतथा ॥ एतद्दूर्जयित्वा तिस्योरात्री ॥ ह्रस्वपान्न भोजनानात् ह्रस्वो भवति जायते ॥ एतद्दूर्जयित्वा तिस्योरात्री
नत्येवर्जयेच्च प्रजाथिनी ॥ चतुर्थं दिवसे स्नानात्परं पश्येत्पतिं रविं ॥ इति रजस्वला धर्मः ॥ अथ समं यनि
णं यः ॥ रजस्वलाय दानाशीन्निराचमेशुचिर्भवेत् ॥ प्रथमे हनिचांशुर्द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥ तृतीये र
ज्जर्का प्रोक्ता शूद्रास्यानुचतुर्थके ॥ भर्तुः शुधाचतुर्थे हि स्नातानाशीरजस्वला ॥ देवैकर्मणिपि च्ये चपं
चमे हनिशुध्यतीति । षोडशादिन मध्ये यदि पुनः पुष्यतो स्यात्तदा विशेषः । रजस्वलाय दानाशीपु

नरे चरत् स्वला ॥ आयोदशादानप्राग्वापि त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥ त्रयोदशादिनादूर्ध्वरेजोदृष्टवताय
दा ॥ अष्टादशादात्प्राग्वापि युवत्यां स्यात्त्रिरात्रकं ॥ एकादशे त्वथैकादशदिनात्त्रिंशद्दशदिनि ॥ ऊर्ध्वं त्रिरा
त्रं विलेयमिति साधारणस्मृतं ॥ अथ शुद्धिप्रकारमाह स्मृत्यर्थसारे ॥ रजस्वलायष्टिमृत्तिकाभिः शो
चं कृत्वा नक्षत्रादिस्त्रीपादन्तूनाभिर्मृत्तिकाभिः ॥ विधवादिगुणमृत्तिकाभिश्चोचं कृत्वा मलप्रक्षाल्य
दंतधावनपूर्वकं चतुर्थेऽह्नि मुहूर्तानंतरं संगमे समये स्नायात् ॥ आतुरायाञ्च तु मत्याः शुद्धिप्रकार
उक्तः संग्रहे ॥ आतुराश्चेदतु मतीतस्याः स्नानं कथं भवेत् ॥ स्पृष्ट्वा तु तौ परस्मात्मादशकृत्वो त्यनातुरा ॥ न सो
दशाभिरैवेव परिधाय यथाक्रमं ॥ ब्राह्मणानभोजयित्वा चंपुण्या देन विशुध्यति ॥ आतुराणां च सर्वासा मेवं
शुद्धिर्विधीयते ॥ चित्राविशुद्धास्वाश्रुतिरुत्तिकाद्रामघाश्चि मूलाममरोदणीषु ॥ स्नायात्प्रसूतायदितेषु भे

खसूतः प्रसूतिं च पुनः प्रलेभे ॥ अंतर्धिष्ण्यं चतुर्कं त्वनलपतिभतो मातृभान्मन्त्रयञ्ज
स्याद्वाह्यं त्वेवं क्रमेण प्रथमं चतुर्कं ते यमं च प्रवरिः ॥ अंतर्धिष्ण्यं प्रजाया वदिरपि कु
लयश्रीमती चेटिका स्यात्सखी कान ह्यपुत्रावद्भुक्तवसद्विदानं च नान्यद्विवाहे ॥ लग्न
विवाहो रूतवत् ॥ ॥ इति शुधिविधिः ॥ अथ प्रसंगात्तशांतिकर्मचोच्यते ॥ अत्र र
जोदर्शनकाले तिथिवारक्षेत्रयोगादौ दुष्टशांतिकर्मकर्तव्यं ॥ तदुक्तं नारदीये ॥
आर्तशान्तौ तु नारीणां शांतिं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ तिथिवारक्षेत्रयोगेभ्यो लग्नसग्रहसप्तमान् ॥ ग्रहेभ्यो दुःखि
तेभ्यश्च तत्तद्दोषनिरुत्तये ॥ अत्र पुत्रादिका भायदं पत्योरभिरुद्भवे ॥ पंचमेहनिषेधे वा युग्मेन्यदिवसे
थवा ॥ षोडशदिनपर्यंतं चतुर्कालः प्रवक्षते ॥ तस्मिन् नक्षत्रे वा गृहातिथ्यपुरःसरं ॥ चतुर्शांति

विदध्वानुहो मंचेवविधानतः॥ आचार्यवर्येत्पातंभुवनेश्वरनुष्ठितं॥ होमार्थंचज्ञपार्थंचवरयेदृत्वि
जो बहून्॥ यज्ञमानाद्विज्ञैः सार्धंशांतिंहोमंसमाचरेत्॥ ग्रहादीशानदिग्भागेदेवतापूजनायच॥ द्रो
णप्रमाणेधान्येनत्रीदिशाशुभयंभवेत्॥ कुंभत्रयंन्यसेत्तत्रतंतुवस्त्रादिवेष्टितं॥ पूरयेत्तीर्थसलिलैःप्र
तिकुंभंपृथक्पृथक्॥ तदृक्षितेष्ववाक्यानांज्ञपार्थंकलशंन्यसेत्॥ तदृक्षितेषुनः कुंभंसौरमंत्रज्ञपा
यच॥ तदृक्षितेषावमानंज्ञपार्थंकलशंसुधीः॥ उत्तरेरद्रकलशंन्यस्यमंत्रान्ज्ञपेदेय॥ सहस्रच्छिद्रक
लशंशतच्छिद्रमथापिवा॥ ग्रहादीशानदिग्भागेवारुणंकलशंन्यसेत्॥ एवंचनवकुंभांश्वब्राह्मिणाशि
षुनिक्षिपेत्॥ वस्त्रादिवेष्टितान्कुर्यात्पुत्रवत्पुत्रदःक्षिपेत्॥ होमस्तनादिसहितानसपिधानफलाक्ष
तान्॥ सूक्तेनाथनवर्चेनप्रकृत्यआपृत्यथ॥ आपोदिष्ठादिभिश्चैवगायत्रीहोसमंत्रकैः॥ कुंभेषुच

प्र.
०४

क्षिपेद्दान्येमौषधीनि च दे म च ॥ ततश्च पंचरत्नानि गंधपुष्पाक्षतादिकान् ॥ ओषधानि च वक्ष्यंते मुनि
भिः शान्तिकारणात् ॥ ओ दुंबरकुशादूर्वागजीवंचंपवित्वकः ॥ विष्णुक्रांताथतुलसीवार्दपंशंखपुष्पि
का ॥ शतावयश्च गंधानि गुंडीसर्षपदूयं ॥ अपामार्गः पलाशश्चपनसोज्जीरकंतथा ॥ प्रियंगवश्च
गोधूमात्रीहृद्योश्चथएवच ॥ क्षीरंचदधिसर्पिश्चपप्रपत्रंतथोत्पलं ॥ कुरंतकत्रयंगुंजावचाभद्रकमु
स्तका इति ॥ दून्निद्रदोषधानीहृद्यथासंभवमाहरेत् ॥ गजाश्च रथ्यावल्मीकसंगमाध्रदगोकुलात् ॥ रा
जद्वारप्रदेशाच्चमृदुअष्टौ विनिक्षिपेत् ॥ स्थाप्यात्तिघ्नोतिकुलशातत्रमंत्रैः प्रपूजयेत् ॥ याज्ञानांश्च
षधयदत्योषधीश्च विनिक्षिपेत् ॥ स्योनांश्चथिवातिमृदाश्चथेचोपहृवांस्त्वचः ॥ सहिरलानीतिरत्नान्य
थगज्यानिपंचच ॥ वटाश्चथोदुंबरोम्रपूक्षाणांपहृवास्त्वचः ॥ मणिमुक्ताप्रवालानिगारुदंपुष्परागकं ॥

वज्रेन्द्रनाथगोमेद्वैद्यमण्योनव ॥ सुवर्णराजतमुक्ता राजावतं प्रवालकं ॥ पंचैतान्यथैकं वामाणि
क्यमुतकांचनं ॥ अन्यद्रुद्रां तोद्रष्टव्यं ॥ कुंभोपरिन्यसेत्यात्रं कांस्यं वाताम्रमेव च ॥ वस्त्रद्वयेन संवेष्ट्य
प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ॥ देमान्यसेत्तत्र नत्रद्रुद्राणी च पुरंदरं ॥ निष्कमान्नेण्वा र्थेन पादेनाथस्वशक्तितः
प्रतिमास्तत्र कुचरुतविल्लशाढ्यविवर्जितः ॥ आचार्यः पूजयेद्देवीमंगाम्नावरणानि च ॥ उपचारैः षोड
शभिर्गायत्र्यामंत्रे सारथ्या ॥ इंद्राणी च अधिदेवांश्च इंद्राणीमासु नारिषु ॥ अथोत्तरेप्रत्यधिदेवमिंद्रं वो
विश्वतस्परि ॥ अनेन विधिनाचार्यः पूजयेद्देवतान्नये ॥ आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक्पृथक् ॥ म
ध्यमं संस्पृशन् कुंभं मंत्रेण भुवनेश्वरीं ॥ प्रधानक्षाष्टवाक्यैश्च जपः पूर्वोत्तरेः सह ॥ श्रीसूक्तं च जपित्वा च
आचार्यो होममाचरेत् ॥ ततस्तूर्णं कुरुशान्कृष्णापितांश्च यथाविधिः ॥ संस्पृशन्नुत्तरं कुंभं श्रीरुद्रं रुद्र

संख्यया ॥ चत्वारिंशद्संक्रान्तिचतुर्मेत्रोत्तराणि च ॥ शंनइंद्राग्निस्त्रं च रोद्रानन्यान्जयेत्तथा ॥ स्पृशन्वेद
क्षिणं कुंभं त्रिगोकोत्तरं च ॥ पूर्वान्तिरेष्टवाक्यैः सदत्तत्रप्रधानं ॥ तद्दक्षिणे सोरज्जपंतदृक्षेपावमा
नं ॥ कुंभानां पश्चिमे देवो नृणां तिहोमं समाचरेत् ॥ अन्वाधानं विधायाथ सूत्रोक्तं त्रमाचरेत् ॥ पूर्णपा
त्रनिधानादिदृत्वाचार्योद्दिज्ञेः सह ॥ दूर्वाभिः स्तिलगोधूमेः पायसेन घृतेन च ॥ पायसंश्चपयेत्तत्रसा
वित्रं च द्वाविश्वतत् ॥ दूर्वाधानं मुखं ते च होमं कुर्याद्यथाविधिः ॥ तिस्रभिश्चैव दूर्वाभिरेकैकाचादुत्तिर्भ
वेत् ॥ अष्टोत्तरसदस्रं वा अष्टोत्तरात्तंतु च ॥ तिस्रमिश्रोक्तगोधूमेः साज्यैः सर्वत्रेहोमयेत् ॥ जुहुयात्पा
यसेनैव आज्येन च द्वाते तत्रमात् ॥ द्वविश्वतुस्येनैव प्रत्येकं समसंख्यया ॥ गायत्र्ये च तुहोतव्यं हविरेव च
तुस्यं ॥ अहाणां पूजनं चैव वारुणं कुरुशंजपेत् ॥ तेभ्योप्याहुतयो देया लोकापालादिभिः सह ॥ ततः

स्त्रियं हतं हृत्वारज्जुप्रहरणादिकं ॥ ज्ञयादिहोमं रत्वा च प्रायश्चित्तादुतीरतथा ॥ अनाशातादिभिर्दत्तापूर्णा
हतिमथाचरेत् ॥ द्वादशग्रहणाद्येन सवस्त्रसफलने च ॥ सप्तते अग्नयेन पूर्णादवगतिमन्त्रतः ॥ अग्नौ
विस्त्विति मंत्रेण समुद्रादूर्ध्वमसूक्ततः ॥ संततामाज्यधारात्तां हृत्वा पूर्णादुतिक्रमात् ॥ उत्तरं परिचर्याथिपृ
र्णपात्रविसर्जनं ॥ ब्रह्मणे च वरं दत्त्वा बलिदानं दिशामपि ॥ सद्यो पथि स्थिते स्तत्र प्रतिकुंभं स्थितो दके ॥
स्तुमत्याः स्त्रियाः शांत्येदं पतिभ्यां सुखाय च ॥ उभयि चित्तयोर्मूर्ध्नि वक्ष्यमाणेश्वरं त्रिके ॥ आ
पोद्दिष्टेति नवाभिः सूक्तेन न ततः परं ॥ द्वादश अंगज्ञानेनैव पावमानिः क्रमेण तु ॥ उभयं शृणु वंचेति स्वस्ति
दाविशं कया ॥ त्रियं बंके न मंत्रेण ज्ञातं वेदसं कया ॥ द्वादशः शुचिषदिति च ब्रह्मज्ञानमित्युच्यते ॥ सद
स्त्रीषामंत्रेण तच्छ्रियोमं रत्वा च ॥ समुद्रज्येष्ठा इत्यादि चतुर्भिश्च प्रसिद्धं ॥ प्रायतामिति मंत्रेश्च त्रि

प्र.
१६

भिश्चैव यथाकर्म ॥ इमा आपः शिवेनेति देवस्यत्वेति मंत्रतः ॥ मंत्रेणाथ तमीशा नंख मग्नेरुद्र इत्यथ ॥ तमु
ष्टुहीति मंत्रेण भुवस्यापितरंतथा ॥ यात्तेरुद्रेति मंत्रेण शिवसंकल्पमंत्रतः ॥ इंद्रत्वावृषभं पंच मंत्रेश्चैवाभिषे
चयेत् ॥ तच्छंयोरभिषेकं च मंत्रैः पौराणिकैः शुभैः ॥ सुरास्त्वामभिषिचंतु ब्रह्मविष्णुमहेश्वरः ॥ वासुदेवो
ऽगताथः स्तथा संकषणो विभुः ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयायते ॥ आखंडलो ग्निर्भगवानय
मो वै निर्जितिस्तथा ॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षः स्तथा शिवः ॥ ब्रह्मणा सहिताः शेषो दिव्यालाः पांतु
ते सदा ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मैधापुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः ॥
एतास्त्वामभिषिचंतु देवपत्न्यः समागताः ॥ उग्रादित्यः श्वन्द्रमाभो मो नु धजीवः सिता कृजाः ॥ प्रहास्त्वा
मभिषिचंतु राहुकेतुश्चतर्षिताः ॥ देवदानवर्गधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ अथ यो मनवो गवो देवमातर

एव च ॥ देवपत्न्योद्गुमानागादेत्याश्वाप्सरसांगणाः ॥ अस्त्राणिसर्वशास्त्राणिराज्ञानोवाहनानि च ॥ ओ
षधानि च रत्नानि कालश्चावयवाश्च ये ॥ सरितः सागराः शैलाः स्तीर्थानि जलदानदाः ॥ एतारत्नानामभि
षिंचंतु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ कलशानांतूदकानि शतछिद्रेघटेन येत् ॥ धृत्वा शिरसितं कुंभं स्नातयि
त्वाद्भिज्जोत्तमैः ॥ वस्त्रांतराणि धृत्वा च पुनश्चोपवसेत्सती ॥ उपवासोन्नसमीपस्थानं ॥ भूषितो गंध
माल्याद्यैः कुर्वादाज्यविकोक्तं ॥ सकांचनं कांस्यपात्रे घृतं संपूर्य बुद्धिमान् ॥ यालक्ष्मीरिति मंत्रेण रु
पं रूपमनेन च ॥ दृष्ट्वा विनायदघातदृक्षिणां च यथाविधिः ॥ यालक्ष्मीर्यच्च मे दौस्थ्यं सर्वांगेषु प्रतिष्ठि
तं ॥ तत्सर्वं शमयाज्याभुश्रयमायुश्च वर्धयेति ॥ ॐ रूपं रूपं प्रतिरूपो च भूवतदस्य रूपं प्रति चक्षणाय
। इन्द्रो मायाभिः पुररूपं प्रिये युक्ता ह्यस्य हरयः शतादशः ॥ इंदुपतीभ्यां पूर्वं धृतवासां स्याच्चार्याय
दघातः

विप्रानभ्यर्च्यविधिवद्भ्रुपुण्याक्षनादिभिः। धेनुं पयस्विनीं दद्यात्तच्छायाचार्याय विभूषणेः। सवस्त्रां प्रतिमां
दद्यात्तच्छायाचार्याय सदक्षिणां। सदक्षिणामनदुहं प्रदद्यात्तच्छायापिने ॥ अतिग्भ्यः श्वाथ सर्वेभ्यो दद्याद्द
क्षिणांततः। शंनो वा तमदाशांतिपठेदाशीः स्ततः परं ॥ भद्रासनोपविष्टो तु पुनः पुण्याद्वाचनं ॥ ग
णेश्वरुणावर्च्यरुतानां हीमुखंततः। धर्मफलोस्पर्शयिताविहमुयोनीतिमंत्रकेः। समर्थयांतमभि
मंथ्यत इत्थानक्षतांतदा ॥ दद्याच्च सफलानधीमान्पत्येभक्ष्यार्थमादरात् ॥ याः फलिनीरित्यनयत्वाग्नि
स्तुवि सवस्तमं। पुत्रांश्च जनयेत्यश्वाहावर्ज्यमुनिभाषितं। अथ षोडशदिनान्याहयाश्वत्थः। षोडश
तुर्निशाः स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ॥ ब्रह्मचार्यं च पूर्वाद्याश्वतस्रः श्ववर्जयेत् ॥ एवंगण्डनस्त्रियं
क्षामामघां मूले च वर्जयेत् ॥ सुष्ठु इदं मरुत्पुत्रं लक्षणं ण्या जनयेत्पुमान्। अतो गच्छेदेवोति नियमः।

दूषादिनायदिन गच्छेत्तदा दोषोपिश्रूयते ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
हृत्पायादोषमृच्छत्यसंशयं ॥ तत्र प्रायेश्चित्तमपि । श्रुत्स्नानानं गच्छेन्नियतां ब्रह्मचारिणिं ॥ निय
मातिक्रमात्तस्य प्राणाया मनात् संसृजति ॥ एवं प्रभूतदोषपरिहाराय शान्तिं कृत्वा प्रशस्ततिथ्यादि
षु गच्छेत् । पुनः राज्ञो दर्शनपर्वतं गमनं व्रजं ॥ तदा हवसिष्ठः ॥ प्रभूतदोषं यदि दृश्यते तत्पुण्यं नतः शान्
तिकर्मकार्या विसर्जयेद्देवतथैकशय्यायावद्राजो दर्शनमिष्टं सरे ॥ ॥ इति जन्तुशांतिः ॥ एवं यः कु
रते शान्तिं वसिष्ठा युक्तमार्गतः ॥ तदनिष्टं तु सकलं सद्य एव विनश्यति ॥ ॥ अथ गणेशानुप्रयोगः ॥
श्रुत्स्नानायां भाषायां शुभेदं पती मंगलस्नातो भूत्वा भद्रासने ह्युपविश्य पत्नीं दक्षिणत उपवे
श्य स्वस्तिवाचनं विधाय प्राणानायम्याद्येत्यादितिथिश्च वृणाते मम मथ मपल्याः प्रथमं राज्ञो दर्शने ॥

अस्यांगर्भाधानारब्धकर्मकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनाभ्युदयिकं विधाय पत्नीमन्वारब्धः समं वान्यते ॥ ॐ
विहमु योनिं कल्पयतु त्वत्प्राणाणि पितृंशतु ॥ आसिंचतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ गर्भं धेहि
सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति ॥ गर्भं ते अश्विनो देवा वा धत्तां पुष्करस्रजा ॥ हिरण्ययी अरणी यन्नि
मं शतौ अश्विना ॥ तं ते गर्भं द्वा महे दशमे मासि सूतवे ॥ यथेयं पृथिवी महीति श्वंती गर्भं मादधे ॥
एवं तं गर्भं माधस्वदशमे मासि सूतवे ॥ यथा पृथिव्येग्निगर्भाद्योर्यथेद्रेण गर्भिली ॥ वायुर्यथा दि
शां गर्भं एवं गर्भं दधातु ते ॥ विष्णोश्चेन्न रूपेणास्यानायां गीर्वाण्यो ॥ पूषा सं गर्भं माधेहि दशमे
मासि सूतवे ॥ नेत्रमेष परापतसु पुत्रः पुनरापत ॥ अस्ये मे पुत्रकामाये गर्भं माधेद्वियः पुमान् ॥ व्य
स्य योनिं प्रतिरेतो गृहाण पुमान्पुत्राधीयतां गर्भं अंतः ॥ तं माता दशमासा विभति सजायतां वीर

तमस्वानां ॥ आतेगर्भो योनिमेतु पुमान् वाण्डु ये युधि ॥ आवीरो जायतां पुत्रः स्नेहशमास्यः ॥ करोमि
ते प्राजापत्यमागर्भो योनिमेतुते ॥ आनूनेः पूर्णो जायतामश्फो लोपि चेशोधी ॥ त। पुमाः स्नेपुत्रोना
रितं पुमान् नुजायतां ॥ यानि भद्राणि बीजा न्येष भाजनयंतु नो ॥ तानि भद्राणि बीजा न्येष भाजनयं
तिनः ॥ तैः स्तं पुत्रान्विंदस्वसा प्रसूधेनुकाभव ॥ कामः समृध्यतां मह्यमपराजितमेवमे ॥ यं कामं का
मये देवतं मे वायो समर्धय ॥ इत्येते मंत्रैः पत्नीमभिमंत्र्य ॥ याः फलिन्या अफला अपुष्या या
श्च पुष्यिणीः ॥ इह स्पति प्रसूता स्तानो मुंचत्वः दूषः ॥ अग्निरस्तु विश्वरत्नं तु विब्रह्माणमुत्तमं ॥ अ
तूर्तं श्रावयत्यति पुत्रं ददातु दाशुषे ॥ इति तं दुक्तान्यं च पुगी फला निचपत्न्ये दद्यात् ॥ साक्षी रम ध्ये पा
यसं दृत्वा भुंजीयात् ॥ तां बूलेन साके फला निच भक्षयेत् ॥ ततो नां दी मुखं चूत्वा द्विजान्भोजयेत् ॥

प्र.
०९

तथा । संस्कारकस्तु सर्वत्र तिष्ठेदुत्तरतः सदा ॥ संस्कार्यः पुरुषो वापि स्त्री वा दक्षिणतः सदेति ॥ अजी
जनष्टी पुरुषो ज्ञेयं श्री विश्वनाथं श्रुतिकर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाशाभिधपद्म तोतल्लता र्त्त मोक्षाति
निषेककार्यं ॥ ॥ इति गार्भाधानं ॥ अथ पुंसवनं ॥ व्यक्ते गर्भे तृतीये मासि शुभे दिने शुभलग्ने पुंन
क्षत्रे चतुर्थे षष्ठाष्टममासे सीमंतेन सदापि वा पुंसवनं कृत्वा सीमंतं कुर्यात् ॥ तथा ॥ व्यक्ते गर्भे द्विजाती
नां कुर्यात्पुंसवनं क्रियां ॥ तिष्ठे दिने शुभलग्ने सीमंतेन सदापि वा ॥ कृत्वा पुंसवनं पश्चात् सीमंतस्तत्र च
क्रमात् ॥ तृतीयस्तस्य मुख्योस्य षष्ठाष्टमचतुर्थकः ॥ अथ दंपतीकाले मंगलस्त्रातो भूत्वा पुंसवनात्
प्राक् तृतीये दिवसे पुण्याद्वा च नमोऽप प्रतिष्ठापनां कुर्यात्प्राक्षणाप्रतिसरमात्कामपूजने दावाचना
निरुत्वा द्वितीयेनां दीमुखे ब्राह्मणभोजनं च कृत्वा तृतीये औषासनं कृत्वा पत्नीं दक्षिणतः उपवेश्य

तासु धर्मपत्याः प्रथमगर्भसंस्कारद्वारा सर्वगर्भसंस्कारार्थं पुंसवनाख्यं कर्म करिष्ये ॥ यथोक्तं कुरु
रुत्वोपासनाग्निं प्रतिहाव्य ॥ परिस्तीर्य देव्याज्यस्नात्यावितिषट्पात्राणि प्रयुज्य फलसहितवटशृंगान्
दृष्टत्कृतो नूतनवस्त्रं च सहस्रं प्रयुज्यात् ॥ त्रौक्षणाद्याज्यभागं तेजुःकांसहृद्गीता ॥ धाताद्दातु नोरयिमीशा
नो जगतस्पतिः ॥ स नः पूर्णेन वा वनस्वाहा ॥ धात्रे ॥ धाता प्रजाया उतराय ईशो धाते रं विश्वं भुवनं जजान ॥ धा
तापुत्रं यज्ञमानाय दत्ततस्मादुद्व्यं घृतवद्विधेम स्वाहा ॥ २ ॥ धाताद्दातु नोरयि प्राचं जीवातु महिनां ॥
वयं देवस्य धीमहि सुमतिः सत्यराधसः ॥ स्वाहा ॥ ३ ॥ धाताद्दातु दाशुषे वसूनि प्रजाकामिाय मीदुषे दुरो
णे ॥ तस्मै देवा अमृताः संव्ययतां विश्वे देवा सोऽदितिः सजोषाः ॥ स्वाहा ॥ ४ ॥ यस्त्वाद्दृष्टं ज्ञातमस्यां स्वा
हा ॥ ५ ॥ अग्नये ज्ञातवे ॥ यस्मै त्वं सुस्वस्तिः स्वाहा ॥ अग्नये ज्ञातवे ॥ ६ ॥ त्वेकपुत्रश्च सीवृत्रन्कामकातयः

प्र-

नत्वामिन्द्रातिरिच्यतेस्वा इन्द्रायेदं ॥ ७ ॥ उक्थ उक्थेसोम इंद्रममादनीथेनीथे मघवान इंसुतासः ॥ यदीं
सबाधः पितरं नपुत्राः समान दक्षा अवसेद्ववंते स्वाहा । इन्द्राय पुत्रिणे ॥ ८ ॥ समित्सन्न हनेद्दत्ताज
याज्ञैस्ततादिपरिधिप्रदूरणसंस्वावंद्दत्तासदसात्यादिब्रह्मविसर्जनांतं प्रपरिणीतया कुमायां दृष कृताभ्यां
वदशुंगान्येष यित्वा वस्त्रेण परिप्लाव्यापरेणाग्निं प्राचीमुत्तानां निपात्यांगुष्ठतर्जनीभ्यां पुंसवन मसीति
यजुषा दक्षिणेनासिकाष्ठिद्रे संनिनयति सातमागभादि रति । ततः आशिषो वाचयेत् ॥ अज्ञी
जनश्री पुरखोत्तमोयं श्रीविष्णुश्वनाथं श्रुति कर्म मान्यः ॥ विश्व प्रकाशगभिध पदूतो तत्कृताव भू
त्पुंसवनं च कर्म ॥ ॥ इति पुंसवनं ॥ अथ सीमंतः ॥ गर्भाधानाच्चतुर्थेषु षष्ठेष्टमेवामासि सीमंतोन्नयनं
कुर्यात् ॥ अथ दंपती मंगलस्नातो भूत्वा सीमंतात्प्राकृतीये दिवसे पुण्याहवाचनादीडावाचनांतं पुं

८

सवनवत्कृत्वा द्वितीयेनां दीमुखसंकल्प्यं कृत्वा तृतीये ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिषो वाचयित्वा पत्नीं दक्षि
णत उपवेश्य प्राणानायम्याद्येत्यादि मम धर्मपत्न्याः प्रथमगर्भसंस्कारद्वारा सर्वगर्भसंस्कारार्थे
सीमन्तारय्यं कर्म करिष्येति संकल्प्य पूर्ववदोषासनाग्निं प्रतिष्ठाप्योपासनं विधायाग्निं परिसमृद्ध्या लं
त्यद्व्याज्यं स्थाप्योपाक्षणं पूर्णपात्रे दूधमसुवाचितप्रयुज्याथिरूढयवमात्संशुक्लीमोदुंबरशण्डाद्वर्भ
पुंजीलांश्च प्रयुज्यादाज्यभागान्तेऽथारध्यायां पुंसवनोक्तक्रमेण ॥ धाता ददातु नोरथिमीशानः ॥१॥ धा
ता प्रजाया ॥२॥ धाता ददातु नोरथि प्राची ॥३॥ धाता ददातु हाशुषे वसूनि ॥४॥ इति चतसृभिः यस्त्वाह
दाकीरिणा ॥१॥ यस्मे त्वं स्रूते ॥२॥ त्वे स्रुपुत्रं शवसः ॥३॥ उक्थ उक्थे ॥४॥ इति चतसृभिः सुवाष्टावा
ज्या हुती हुत्वा समि रन्त हने हुत्वा जयादि ब्रह्मविसर्जनांते परेणाग्निं पत्नीं प्राचीं मुषवेश्य त्रेण्याश

कल्याणभिर्दभपिंज्रलेः शालातुग्लसेनचभूर्भुवः सुबोराकामहं सुहवाः सुष्टुतीहुवेशरणेतुनः सु
भगाबोधतुत्मना ॥ सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानयादहातुवीरं शतशयमुक्थ्यं ॥ यास्तराकेसुमतयः
सुपेडासोयाभिर्ददतिदाशुषेवसूनि ॥ ताभिर्नोअपसुमनाउपागदिसदस्त्रपोषं सुभगेरणण ॥ इतिहा
भ्यापत्यानासिकामारभ्यसीमंतपर्यंतमूर्ध्वमुन्नीयपश्चाद्विसृज्य ॥ गायतमिनिवीणागाथिनोसंश
स्ति ॥ तौगायको ॥ यो गंधरिस्वनोरान्तेतिशुल्बीरवादिषुः ॥ विरुत्तवक्राआसीनास्तीरेणयमुनेतव ॥ इति
शात्वानां ॥ इतरासुकुअन्येषांब्राह्मणानांसोमएवनोरान्तेत्याहुर्ब्राह्मणाः प्रजाः ॥ विरुत्तवक्राआसीना
त्सोतवाआसावितिसमीपनदीनामनिर्देहाः यथेरेणगंगेतवोति ॥ अथपत्नीकंठेविरुदयवमालानि
धायवाचंयच्छतः आनक्षत्रोद्यादुहितेषुनक्षत्रेषु प्राचीमुदीचीवादिङ्गमुपनिष्क्रम्यवत्समन्वारभ्यभू

भुवः स्वर्गित्तपित्वावाचं विसृजतः तताश्चिषोवाचथित्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ गर्भशोषणपरिहाराथं
न वेनशरावेणानुस्रोतोत्तलमाहरेत् ॥ तीर्यंतीमपिशोष्यंतीपादयोर्मूर्ध्निचक्षिंषेत् ॥ ऐतुगर्भादितिस्व
भिराश्चिषोवाचयेत्तथा ॥ ३७ ॥ ऐतुगर्भोऽशितोजीवोजीवत्याः ॥ आयमनीर्यमयतगर्भमापोदेवीः सरस्व
तीः ॥ ऐतुगर्भोऽशितोजीवोजीवत्याः ॥ तिलदेवपद्यस्वनमांसं सदसिनोदनं ॥ सुविद्यवपद्यस्वनमांसं से
षुनस्नावसुनबद्धमसिमज्जसु ॥ निरेतुपृश्निशोबलंभुनेजरायुवत्तवे ॥ ॥ इतिविश्वप्रकाशसीमंतोन्नयनवि
धिः ॥ ३७ ॥ अथविष्णुबलिः ॥ सोष्टममास्येसंपूर्वपक्षेसंपिंतानंतरं अष्टम्यां नवम्यां द्वादश्यांश्चवर्णनक्षत्रेकर्तव्यः
तद्यथा ॥ प्राणनायम्याद्येत्यादिउक्ताअस्याः धर्मपत्न्याः कुशालपूर्वकंगर्भरक्षार्थं सर्वेषांचकुशलाथंवि
ष्णुबलिकर्मकरिष्येपरिनूतनवस्त्रोपरितंडुलेर्दरैः प्रतिहृतिंचलिरयसुगंधपुष्पाक्षतोदकमंजलीगृहीता-

प्र.
२.

महापुरुषमावाहयेत् ॐ पुरुषमावाहयामि ॥ ॐ भुवः पुरुषं १ ॐ स्वः पुरुषं १ ॐ भूर्भुवः सुवः पुरुषं १ इत्यावा
ह्यस्वागतं भगवतो महापुरुषस्य - भगवत एतदासनं दर्भं मय कूर्चैः ततो गायत्र्याभिर्मन्त्रितं ताम्रार्घपात्रं
सोदकं सपवित्रं सगंधं पुष्याक्षतं भूमौ निधाय ॥ ॐ मित्यादित्येदर्शयित्वा त्रीणि पदेति पाद्यं दत्त्वा प्रणवेन
र्घ्यं च दद्यात् ॥ मधुपर्कं च दत्त्वा ॥ आपोद्देरेण्यपावनेर्मांज्जयित्वा पात्रांतरेण गंधं पुष्याक्षतमिश्च जलेन तर्प
यति ॥ केशवंतं - नारायणं - माधवं - गोवदं - विष्णुं - मधुसूदनं - त्रिविक्रमं - वामनं - श्रीधरं - हृषीकेशं - पद्मना
भं - दामोदरमिति ॥ एते रेवनामभिः पूजयेत् ॥ युवं वस्त्राणां निवाससी - इदं विष्णुरिति गंधं ॥ तद्द्रुह्मोरिति
पुष्याणि ॥ पुरावती धेनुमतीत्यक्षताः ॥ गोयत्र्यांशुर्षं ॥ उद्दीप्येत्वेति दीपं ॥ तद्द्रुह्मोरिति नैवेद्यं ॥ भक्ष्यभो
ज्यतां ब्रूहादित्वा पुष्यांजलिं दद्यात् ॥ दूदशानामभिरेव विष्मवेडां कुरादिमिश्रमंनं बलिं दद्यात् ॥ केशध्वज

मं वलिं गृहाण गभरं क्षां कुरु ॥ सर्वेषां कुशलं कुरु ॥ रूतेनानेन विष्णुबलि विधानेन भगवान् श्रीमहाविष्णुः
प्रीतो भूतो अस्याः कुशलं कुरु ॥ विष्णुस्तोत्रं पठित्वा ॐ भूः पुरुषमुद्रासयामातितं पुरुषमुद्रासयेत ॥
तं नैवेद्यं शेषं पत्नी प्राज्ञयेत् ॥ सा प्रत्यहं यावत्प्रसवं विष्णुबलिमुद्धृत्य ब्राह्मणाय दत्त्वा स्वयं भुञ्जीया
त् ॥ ॥ अज्ञानं श्रीपुरुषोत्तमो यं श्रीविश्वनाथं श्रुति कर्म मान्यः ॥ विश्वप्रकाराणि भिद्य पठुते तत्कृतावभू
द्विष्णुबलेः श्वकर्म ॥ ॥ अथ ज्ञानकर्म ॥ ज्ञाते कुमारे पिता स्वर्गदेवं यज्ञोपवीतमुत्तार्य ज्ञातस्य कुमारस्य नाभोः
निधाय स्पृष्ट्वा वगाहादियुक्तात्वागत्य पादौ प्रक्षाल्य च म्य प्राणाना यम्यतिथिश्च व्रणांते अमुककुमारेणाभि
कवो जं केनो निहोणार्थं ज्ञात कर्मण्येन कर्मणा स संस्कारिष्यति संकल्प्य गणेश्वरणो संपूज्य पुण्याहं वाचयि
त्वाभ्युदयिकं विधाय द्विवस्यतीति वात्सप्रेणानुवाकेनाभिमथ्य अस्मिन् हंसहस्ते पुण्याम्येधमानः स्वर्गदे ॥

प्र.
२३

इति यजुषास्वां कुरुपं वेदुय। अंगादंगासंभवसिद्धदयादधिज्ञायसे ॥ आत्मावेपुत्रनामासिसजीवशूरदःश
तं ॥ अश्माभवपरशुर्भवेदिरण्यमस्ततं भव ॥ पशूनांत्वाहिंकारेणाभिर्जघ्राम्यसौ ॥ इति दूभ्यामभिमंन्य
सावित्यन्नकुमारस्य नक्षत्रनोम्रासंबुध्यते ॥ नोषाश्शुकुमारं निर्दिशति ॥ तच्च नामेत्यंप्रयुंजीत ॥ कार्तिके
दिणमार्गशीर्षार्द्रकुपुनर्वसूतिष्याश्लेषमाच्चफाल्गुनोत्तरास्तचैत्रस्वातिविशाखानूराध्यज्येष्ठमूलकाषा
ढाषाढश्रावणश्रीवणितवाश्रविष्मत्तभिषजप्रोष्ठपदप्रोष्ठपदरेवताश्रवयुजअपभरणआपभरणेति
वा ॥ स्त्रियाएकारांतानिपुनर्वसोरोकारइत्येव ॥ तथाचकारिकारुत्तौ ॥ रोरेममइत्येविषुवृक्षिरादौषांत्येचचां
त्यश्रवणाश्रवयुक्त ॥ शेषेषुवाभर्वाः कपरः स्वरोत्यः स्वाष्ट्योरदीर्घः सविसर्गइष्टः ॥ पुनरंगादिति दूभ्यामृ
र्धन्यवघ्राणमेताभ्यामेव दक्षिणे कर्णे जपंचरुत्वादर्भेणहिरण्यनिष्टक्यंबिध्वातेन घृतयुक्तं मधुगृहीत्वा

प्र.
१४

मुंचामिवरणस्यपाशात् । इतिपंचभिर्मंत्रैः कुमारं सरत्तनापयति ॥ भूः स्वाहा । भुवः स्वाहा । सुवः
स्वाहा ॥ इति एषदायंकास्यपात्रेण कुमारं सरत्त २ व्याशयित्वाद्भिः शेषं सरं सज्यगोष्ठे
निनयेत् ॥ माते कुमारं रक्षोवधीन्माधेनुरत्याचारिणी ॥ प्रियाधनस्य भूया एधमानाः स्वर्ग
हे ॥ इति कुमारं मातुरं कुमाधाय । अथ कुमारो जरांधयतु दीर्घमायुः । यस्मेत्वं स्तनप्रप्यायायुर्व
र्चायशो बलं ॥ इति कुमारं दक्षिणं स्तनं प्रति धाप्य ॥ यद्गमे हृदयं दिवि चंद्रमसि श्रितं ॥ तदुर्विप
श्यं मादं पौत्रमञ्च रूदम् ॥ यत्ने सुश्रीमे हृदयवेदाहंत प्रजापते । वेदा मतस्येतव यमादं पौत्रमप
रुदं ॥ इति ह्यभ्यात्राप्यापृथिवीमभिमृश्य ॥ नामयति नरुदति यत्र वयं वदामसि ॥ यत्र चाभिमृ
शामसि ॥ इति तत्र संविष्टं कुमारमुपस्पृश्य ॥ आपः सुसंषुजाग्रतरक्षांसि निरितो नुदध्वं ॥ इ

तिकुमारस्यशिरः समीपे जलपूर्णं किल शनिधाय । अथाग्निं प्रतिष्ठाप्य पर्युक्ष्ये परिस्तीर्या लंघ-
त्य परिषिच्य साज्यान् सर्वान् फलीकरणमिश्रान्नं जलिना सह दादाय । ३ अयं कलिं पतयंतं
श्वानमिवोद्दृष्टुं ॥ अज्ञां वा शितामिच मरुतः पर्याध्वं स्वाहा ॥ इति सशेषं हुत्वा मरुद्भ्य इदं
मम पुनः स्वाहा ॥ मरुद्भ्य इदं मम पुनः स्वाहा मरुद्भ्य इदं इति त्रिजुहुयात् ॥ एवमाहुतित्रयस्य
काहुतिः ॥ एवमेवाष्टावाहुतयः । एवं पुनरंजलिनादायः षंडेरथः षडिकेर उलूखलः । च्यवनो न-
श्यतादितः स्वाहा ॥ मरुद्भ्य इदं स्वाहा मरुद्भ्यः ॥ स्वाहा मरुद्भ्यः इदं ३ ॥ अयं षंडो मर्कटपुत्रो
र उलूखलः । च्यवनो नश्यतादितः स्वाहा । त्यागपूर्ववेत् ॥ ३ ॥ किंशिनीः स्वलोमिनीः स्वजापो
जोपकोशिनीः । अपेनश्यतादितः स्वाहा ॥ ४ ॥ मिश्रं वासंसः कोबेरं कारक्षीराजेन प्रेषिताः ॥

प्र.
५

प्रामं सजात योग छंती छंती पलिता कृता स्वाहा ॥ ५ ॥ एतान् च्छंते तान् गृण्णीते त्ययं ब्रह्मणस्युत्रः ॥
 तानग्निः पर्यसरत्तानिं द्रस्तान् कृद्दस्यतिः । तानदं वेद ब्राह्मणः प्रमृशतः कूरुदंता न्विके शान् कुंब
 नस्तना स्वाहा ॥ ६ ॥ नक्तं चारिण इरस्ये शूंगं छूल हस्त्रान्कपालयान् ॥ पूर्व एर्षपिते त्यु च्छैः श्राव्य क
 र्णकः ॥ माता ज्ञे च्छन्या सर्पति प्रामे विधुरा मिं छंती स्वाहा ॥ ७ ॥ मरुद्भ्यः ३ ॥ नि शीथ चारिणी स्वसा
 संधिना प्रेशते कुलं । या स्वर्पतं बो धयति यस्यै विजाता यो मनः । तासां त्वं रुष्मवर्त्मने को मानं
 हृदयं यरुत् ॥ अग्ने अक्षीणिनि दं ह्स्वाहा ॥ ८ ॥ अग्ने ये दं पुनः स्वाहा मरुद्भ्यः ३ ॥ इदं २ इत्यष्टा
 वा हुती हुत्वा गृह्ण पाकान् सः शक्ति प्रविष्टे प्रविष्ट एव तूष्मी मग्ना वा वपतेति ॥ एव महूरदुस्वमि
 तथा कु युरा द्दशारात्रं ॥ ज तथा ज्ञातस्य होम मरुतः सप्त स्वा द्येषु देवताः । अस्मि ग्निरिति प्राद

हिरण्याभ्युदयंततः ॥ यदि गर्भाधानपुंसवनसीमंतानि स्वस्वकालेन कृतानि तदा प्रथमं दिने जातकर्म न कुर्यात् ॥
एकादशे द्वादशे वा दिने गर्भाधानपुंसवनसीमंतो जातकर्म च ॥ स्वस्वकालेन कुर्याच्चैत्राम्नासद्विधीयत इति ॥
अथ शुद्धिसमयनिर्णयः ॥ अत्रिः ॥ पुंजन्मनि सपिंडानां दशाहं छुद्दिरिष्यते ॥ अद्वादशे कोटकानां च एकादशं त
के क्वचित् ॥ स्त्रीजन्मनि सपिंडानां सोटकानां अद्वादशं च ॥ स्त्रीषु त्रिपुरं ज्ञेयं सपिंडं च द्विजोत्तमाः ॥ लेपभा
जः श्वतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिंडभागिनः ॥ एकोटकाः कृतश्चोर्ध्वनिर्दिष्टं साप्तपौरुषमिति ॥ अथ वात्सप्रा
नुवाकः ॥ ईदिवस्पृष्टिप्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद्विना ये परिज्ञातवेदाः ॥ तृतीयमस्मन्मणा अजस्रमिंधान र
ने जज्ञे स्वधीः ॥ विप्राते अग्नेन्नेधान्नयाणि विप्राते सप्तविभर्तुपुरखा ॥ विप्राते नाम परमंगुहाय द्विप्रा
तमुत्संयत आजगथ ॥ समुद्रे त्वान्मणा अप्सवंतर्न च क्षार्द्धे दिवो अग्न इध्न ॥ तृतीये त्वारजसित

३
१६

स्थिवांसमृतस्य यो नो मद्दिषा अद्दिचन ॥ अक्रंदग्निः स्तनयं निव द्योः क्षामारेण हृदी रधः समंजन ॥ स शो
जज्ञानो विद्मि शो अख्यदारो दसी भानुना भात्यंतः ॥ उशक्यावको अरतिः समेधामत्येध्वग्निरमृतो निधा
यि ॥ इत्यति धर्म मरुषं भग्निभ्रदु कुकेण शोचिषा द्यामिन हन ॥ विश्वस्य केतुर्भुवनस्य गर्भ आरो दसीः
अपृणाः ज्ञायमानः ॥ वीडं चिद्रि मभिन त्पराय जनाय दग्नि मय जंत पंच ॥ श्रीणामुदारो धरणोरयी
णां मनीषाणां प्रायणः सोम गोपाः ॥ वसोः सूनुः सदसो अक्षराजा विभात्यग्र दुषसामि धानः ॥ यस्ते
अद्य रुण वद्रुद्रो चे पूषं देव घृत वंत मग्ने ॥ प्रतंने य प्रतरं च स्यो अछाभि द्युम्नं देव भक्तं य विष्ट ॥ आतं
भ ज्ञसौ श्रवसे ध्वग्न उकठ उक्थ आभ जज्ञ स्यमाने ॥ प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवा स्यु ज्ञाते तभिन दे दे ज्ञ
नितैः ॥ त्वामग्ने यज्ञ माना अनु द्यून् विश्वावसूनि दधि रे वार्याणि ॥ त्वया सह द्र विणामि छुमाना ब्र जं गोमं

तमुद्दिज्ञोविद्वुः॥ दृशानोस्त्वत्तुर्व्याव्यद्योदुर्मर्षमायुःश्रियेरुचानः॥ अग्निरमृतोअभवद्वयोभिर्यदेनं
द्योर्जनयत्सुरेताः॥ अनेनवात्सप्रानुवाकेनाभिमृशत्॥ ॥ अजीजनर्षीपुरुषोत्तमोयंश्रिविश्वनाथंशु
तिकर्ममान्यः॥ विश्वप्रकाशाभिधपद्यतौतत्कृतौसमाप्तंखलुजातकर्म॥ ॥ अथयदिशीघ्रप्रसवो
नभवेत्तदाअरण्यकीर्त्तन्नाह्मणोर्त्तन्शीघ्रप्रसवाध्यायंश्रावयेत्॥ अपक्रामतगर्भिण्यः॥ उंअष्ट
योनीमष्टपुत्रां॥ अष्टपत्नीमिमामदी॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघाहरत्॥ अष्टयोन्यष्टपुत्रं॥ अ
ष्टपदिर्मतरिक्षं॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघाहरत्॥ अष्टयोनीमष्टपुत्रां॥ अष्टपत्नीममृष्टि
॥ अहंवेदनमेमृत्युः॥ नवामृत्युरघाहरत्॥ सूत्रामाणंमदीमृषु॥ अदितिर्दोरदितिरंतरिक्षं॥ अदिति
र्मातासपितासपुत्रः॥ विश्वेदेवाअदितिःपंचजनाःअदितिर्जातेमदितिर्जनितं॥ अष्टोपुत्रासोअदितेः॥

ये ज्ञाताः सन्वः परि । देवांडुपप्रेत्संसभिः ॥ २ ॥ परामातांडुमास्यत् । सप्तभिः पुत्रैरदितिः । उपप्रेत्सूय्यंयुगं
प्रजायेमत्यवेनत् । परामातांडुमाभरदिति ॥ ताननुकमिष्यामः मित्रश्ववरुणश्व । धाताचार्यमाच । अ
श्वमंगश्व ॥ इंद्रश्वविवस्वाश्वेत्येते । हिरण्यगर्भेद्दुःसभुचिषत् ॥ ब्रह्मज्ञानंतदित्यदमिति ॥ गर्भः प्र
जापत्यः । अथपुरुषः सप्तपुरुषः । हिरण्यगर्भादिचत्वारः प्रतीकाः यंठनीयाः । हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे
भूतस्यजातः पतिरेकआसीत् । सदाधारपृथिवीद्यामुतेमांकस्मैदेवायद्दविषाविधेम ॥ हंसः । ब्रह्मतदित्य
दंतविधिकंतविद्वान्यन्मृतमुत्तरप्येतिदेवान् ॥ अथद्वितीयेनुवाकः ॥ ३ ॥ प्रजापतिरेकमयत्प्रजायेये
ति ॥ सतपोतप्यत् ॥ सोमवीनभवत् । सहरितश्यावोभवत् ॥ तस्मात्सुमंतर्वत्नी ॥ हरिणीसतीश्यावाभ
वति ॥ सविज्ञायमानो गर्भेणानाम्यत् ॥ अतोतः रुहमश्यावोभवत् ॥ तस्मान्तोतः रुहमः श्यावोभवति ।

तस्यासुरेवाजीवत् ॥ १ ॥ तेनासुरासुरानासृजता तद्सुराणामसुरत्वं ॥ यएवमसुराणामसुरत्वं वेद ॥
असुमानेव भवति ॥ नैनमसुर्जहाति ॥ सोसुरान्सृष्ट्वापिवेवामन्यत तदनुपितृन्सृजत ॥ तत्पितृणां पितृत्वं ॥ यएवंपितृणांपितृत्वं वेद ॥ पितेवैवस्वानां भवति ॥ २ ॥ यंत्यस्यपितरोदृवं ॥ सपितृन्सृष्ट्वा मनस्यत् ॥ तदनुमनुष्यान्सृजत ॥ तन्मनुष्याणां मनुष्यत्वं यएवं मनुष्याणां मनुष्यत्वं वेद ॥ मनस्येव भवति ॥ नैनमनुर्जहाति ॥ तस्मैमनुष्यान्सृजानायादिवादेवत्राभवत् ॥ तदनुदेवान्सृजत ॥ ३ ॥ तदेवानां देवत्वं ॥ यएवं देवानां देवत्वं वेद ॥ दिवादेवास्यदेवत्राभवति ॥ तानिवाएतानि चत्वार्यंभांसि ॥ देवामनुष्याः पितरोसुराः ॥ तेषु सवेष्वंभोनभइव भवति ॥ यएवं वेद ॥ इति ब्राह्मणद्वितीयाष्टकेऽग्नीध्रप्रसवानुवाकं ॥ पूर्वोक्तारण्यकप्रथमब्रह्मोक्तानुवाकं च श्रावयेत् ॥ अत्र इयं ऋग्नीध्रप्रसवा भवति ॥ इति विश्वप्रका

हस्त्रादि ना बलिंदद्यात् । क्षेत्रपाल न मस्तु न्ये सर्वशांतिफलप्रद ॥ वातस्य विप्रनाशाय २

शेजातकर्मः ॥ ॥ चक्रव्यूहं च दर्शयेत् ॥ अथ षष्टिका पूजा ॥ अथ पुत्रेऽज्ञाते षष्टिदिने षष्टिका पूजा ॥ प्रथ
मं बहिरेव स्वस्तिवाचनं कृत्वा महागणपतिपूजां कृत्वा ॥ क्षेत्रपालपूजां चतुष्कोपरिविधा यतैर्गृह्णद्गृह्ण
द्गुमां बलिं ॥ भूतदैत्यपिशाचाद्यां गंधर्वा रक्षसांगणाः ॥ शुभं कुर्वंतु ते सर्वे मम गृहं हस्तिमां बलिं ॥ योगि
नी डाकिनी चैव मातरो निवसंतियाः ॥ शांतिं कृण्वंतु ते सर्वे मम गृहं हस्तिमां बलिं ॥ नानारूपधराः स
र्वा मातरो देवयोनयः ॥ स्वयं रक्षंतु मे पुत्रं तुष्टा गृहं हस्तिमां बलिं ॥ अगदित्याद्या मूढा ये च नित्यं स्वर्गनिवा
सिनः ॥ रक्षां कुर्वंतु ते सर्वे मम गृहं हस्तिमां बलिं ॥ ततो गृहं प्रविश्य द्वारदेशे गणपतिपूजां कृत्वा । गणपत
ये फोणिकादिने वैद्यं कृत्वा ॥ प्रार्थयेत् ॥ सर्वविघ्नहरो सित्वं मे कर्तुं गजानन ॥ षष्ठी गृहे हार्चितः प्रीत्याशु
भं दीर्घायुषं कुरु ॥ लंबोदर महाभाग सर्वेषु देवनाशन ॥ त्वत्प्रसादादविघ्ने न चिरं जीवितुं बालकः ॥ ॐ

११८

दिक्पालाश्च तथेन्द्राणाः स्वः स्यात्प्रसिद्धासिनः ॥ शांतिं कृर्वंतु ते स
र्वे मम गृहं हस्तिमां बलिम् ॥ १३

गणपतये नमः ॥ क्षेत्रपालाय नमः ॥ अथ षष्ठी पूजा तत्र क्रमः ॥ ॥ अद्येत्यादिसंकल्प्य ० ममाभिनवः
जातस्य कुमारस्य सकुटुंबस्य सपरिवारस्य सर्वापि छान्ति दीर्घायुष्टानैरज्य सबलितगोरी पुत्रस्कंद
रक्षणवद्रोयादिषोडशमातरपूजा पूर्वकषट्कृतिकासहित षष्टिका पूजनमहं करिष्ये ॥ प्रतिष्ठावाह
नादिकुर्यात् ॥ आयाहिवरदे देवि महा षष्ठीति विश्रुतो ॥ मुक्तिभिः सह पुत्रं मे रक्ष जागर वासरे ॥ दी
र्घस्वरयुक्तेन षकारेण न्यासं कुर्यात् ॥ अं षां अं गुष्टाभ्यां नमः ॥ अं षीं तर्जनीभ्यां ० ईं षूं मध्यमाभ्यां
० उं षीं अनामिकाभ्यां ० अं षीं कनिष्ठिकाभ्यां ० अं षः करतलकरपृष्ठाभ्यां ॥ एवं हृदयादि ॥
अथ षोडशमातरः ॥ अकृत्वा मातर्यागंतु वैदिकं यः समाचरेत् ॥ तत्र क्रोधसमाविष्टादिं सामि
छान्तिमातरः ॥ कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयंतितेति ॥

नामानि ॥ गौरीपद्माश्चीमेधासावित्रीविज्ञयाज्ञया ॥ देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमातरः ॥
हृष्टिःपुष्टिःस्तथातुष्टिरात्मदेवतयासहेति ॥ शिवासंभूतिसंज्ञाचप्रीतिःसंनतिरेवच ॥ अनसूया
क्षमाचैवषडेताःकृतिकामताः ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरालक्ष्मीकौमारीवैष्णवीतथा ॥ वाराहीचतथेन्द्राणि
चामुंडाचाहमातरः ॥ अणिमामहिमाचैवगरिमालघिमातथा ॥ प्राप्तिःप्राकाम्यमीशित्वंवसिष्ठं
चाष्टभूतयः ॥ सरस्वत्यासहब्रह्माभवान्याशंकरस्तथा ॥ लक्ष्म्यानारायणःपूज्यो लोकपालादय
स्तथा ॥ गणेशदुर्गावाय्वाख्याकाशास्कंदधर्मबुज ॥ नवग्रहास्तथापूज्याःसाधिप्रत्यधिदेवताः ॥
दिकुपालांश्चतथेन्द्रादीकुड्यादिषुतथालिखेत् ॥ खड्गंचपूजयेदुर्गाउपचारैःप्रपूजयेत् ॥ वस्त्रैर्ग
धैर्धूपदपिनेवैवैद्यैर्दक्षिणादिभिः ॥ पोलिकाफेणिकाभिश्चरुसरैःपुष्पमाल्यादिभिःपुष्पैः

स्तावकलिकैर्यजेत् ॥ वसोः पवित्रमंत्रेण वसोर्धां तु कारयेत् ॥ घृतेन धारा विषमां प्रार्थयेत् षष्टि दे
वता ॥ गोर्धाः पुत्रो यथास्कंदः शिशु संरक्षितस्तथा ॥ तस्मां ममाप्ययं बालो रक्षतां षष्टिकेन मः
ॐ षष्टि भटारिका ये सांगा ये स परिवारा ये सा यु धा ये स वाहना ये नमः ॥ कार्तिकेय महावा
हो गौरी हृदय नंदन ॥ कुमारं रक्षि भीति भयः पाहि देवि नमोस्तुते ॥ शक्ति स्त्वमम देवानां लो
काणां हित कारिणी ॥ मातृ बाल मिमं रक्ष मदा षष्टि नमोस्तुते ॥ रुद्राणी रुद्र रूपेण महा विघ्ना वि
नाशिनी ॥ प्रसंने वर दे देवि स्वयं रक्ष स्व बालक ॥ भूत दैत्य पिशाचै भ्यो शकिनी योगिनी पुच
माते वं रक्ष मे पुत्रं श्वापदं पं न गेषु च ॥ त्वमेव वैष्णवी देवी ब्रह्माणी च व्यवस्थिता ॥ रुद्र श
क्तिः समाख्याता महा षष्टि नमोस्तुते ॥ गोमंथानं संपू जयेत् ॥ मंथान त्वं हि लोके षु दे

प्र.
१०

वदेवेननिर्मिताः। पूजितश्चविधानेनसूतीरक्षांकुरस्रमे॥ खड्गप्रार्थना॥ उगसीर्षिषासनः
खड्गस्तीक्ष्णधारोदुरासदः। पुत्रस्यविजयश्चैवधर्मपालनमोस्तुते॥ वंशपूजा॥ सर्वमंगल
मांगल्येगाविंदस्यकरोस्त्रिता॥ चंद्रवर्धयमेवंशंसदानंदनमोस्तुते॥ मथुरंयद्वलंयच्चविस्मोर
मिततेजसि॥ हरस्ययद्वलंसर्वतद्वलंपुत्रकेमम॥ त्रीलोक्यवर्धनश्रीमान्सप्तद्वीपविवर्धनः॥
शांतिंकुरुगंदोपाणेनारायणनमोस्तुते॥ अथबालकव्यजनेन॥ संस्थाप्यदेवतानांचे
मृषीणाभक्तभक्तवत्सल॥ अतसंरक्षमेपुत्रंमहाषष्टिनमोस्तुते॥ जननीसर्वभूतानांबा
लकानांविशेषतः॥ नारायणीस्वरूपेणपुत्रंमेरक्षसर्वतः॥ भूतदैत्यपिशाचेभ्याडाकि
नीभ्यःशरोत्करैः। सुतंमेस्वसुतंहेत्वारक्षरक्षवरानने॥ एवंरक्षमहाषष्टीसदा

३

त्वंविघ्ननाशिनी ॥ बालं समातरं रक्षानित्यमंतः कुटास्थिता ॥ सर्वभूतहिते मातः जगतामुपकारि
णी ॥ सर्वतः पश्चिरूपेण बालरक्षां कुरु स्वमे ॥ षष्ठिदेवि महाभागो ह्येहिताहितवरप्रदे ॥ त्वत्प्रसादाद्
विघ्नैर्न चिरं जीवतु मिसुतः ॥ अस्मिंस्तु सूरिकागारे देवीभिः परिवारिता ॥ रक्षां कुरु महाभा
गे सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ स्वयं मम कुलात्पन्नोरक्षोर्थं पादयोस्तव ॥ नीतो नीतमहाभागो चिरं
जीवतु बालकः ॥ रूपं देहि जयं देहि भाग्यं भवति देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान्कामान् श्वदे
हि मे ॥ ॥ इति षष्ठिका पूजाविधिः ॥ अथ प्रसूतिस्नानं ॥ चित्रा विशाखा श्रुतिरुत्तिका द्रामघा
श्विसूला मृगरोहिणीषु ॥ स्नायात्प्रसूता यदि भेषुतेषु सूरतिः प्रसूतिं न पुनः प्रलेभे ॥ प्रति
पञ्चने वम्यां च षष्ठ्यां च शानिभुक्कयोः ॥ विधवा त्रीणि जन्मानि सूरतिस्नानं न कारयेत् ॥ ति

ध्यादितिकरस्वातिंमित्रपूर्वात्रयोत्तरा॥ वसुपूर्वाश्रेष्ठतारासूतिस्तानेरविर्गुरुः॥ शुभाश्वतिथ
यो न्याश्वदर्शरिक्ताश्ववर्जयेत्॥ याम्यासापेद्रवारुण्यो मध्यसोमारचंद्रमा॥ ॥ इति प्रसू
तिस्तानं॥ ॥ चंडेश्वरः॥ अथ नामकरणं॥ एकादशे दिने नामकरणं द्वादशे पिवा॥ जन्मनः
प्रभृति एकादशे द्वादशे वा दिने मातापितरौ भद्रासनोपविष्टौ कलशद्वयं संस्थाप्य पूर्वोक्तीत्या
पुण्याहं वाचयित्वा पुनः प्राणानाम्याद्येत्यादिसंकल्प्यास्य कुमारस्य गभिर्कवैज्ञिकेनोनि
हरणद्वारा लौकिकवैदिकव्यवहारसिध्यर्थे नामकरिष्यावहे॥ अथान्वश्रुतिः॥ मम नाम प्र
थमं ज्ञातवेदः॥ पिता माता च दधतुर्यदग्र इति॥ ततः अभ्युदयिकं विधाय विष्णुलकास्य

पात्रे तं उक्तान् पूरयित्वा कुमारस्य जन्म मासनामं नक्षत्रचरणनामस्य व्यवहारनामानि द्विरण्येन लिखिः
त्वा ब्राह्मणेः सद्प्रतिष्ठां विधाय नाम देवताभ्यो नम इति व्याहृतिपूर्वे षोडशोपचारैः संपूज्य कुमार
स्य दक्षिणकर्णे अमुकनामासीत्युक्त्वा शिरसि अक्षतान्निक्षिपेत् ॥ तानि च नामानि । रुष्मो न तोच्यु
तः श्वकी वैकुण्ठो जज्ञानार्दन ॥ उपे द्योयज्ञपुरषो वासुदेवस्तथा हरिः ॥ योगीशुः पुंडरीकाक्षो मार्ग
मासादनुक्रमात् ॥ नक्षत्रचरणनामानि ॥ चूचैचौ लश्विनीत्यादि ज्योतिःशास्त्रज्ञातव्यं । द्व्यक्षरं
चतुरक्षरं चानामपूर्वमारब्धान्तोत्तरं षोडशदाद्यंतरंतस्थं । व्यवहारनामयथेच्छा ॥ कुमार्या अप्ययु
जाक्षरेण नाम दद्यात् ॥ प्रावासादेत्यपुत्रस्य अंगादंगादिति द्वाभ्यां मभिमंयमूर्धन्यवघ्राणं दक्षि
णकर्णे जपंच ॥ अग्निरायुष्मानिति पंचमंत्रान्जपेत् ॥ कुमार्याः सर्वमेतन्मंत्रं वर्जं कुर्यात् । सर्व

स्मादात्मनः संभूतासि सजीवशरदः शतं इति कुमार्या अभिमंत्रणमेव विशेषः । आरात्रिकं विधाय ब्रा
ह्मणान्भोजयेत् ॥ अग्निरायुष्मांस्ववनस्यति भिरायुष्मात्तेन त्वायुषायुष्मंतं करोमि । सोम आयुष्मा
न्स ओषधीभिरायुष्मात्तेन त्वायुषायुष्मंतं करोमि ॥ २ ॥ यज्ञ आयुष्मांस्वदक्षिणांभिरायुष्मात्तेन ३
ब्रह्मायुष्मत्तेद्ब्राह्मणे रायुष्मत्तेन ४ ॥ देवा आयुष्मंतस्त मृतनायुष्मंतः स्तेन त्वायुषायुष्मंतं करोमि ।
इत्यनुषंगः ॥ ॥ अजीजन ह्री पुरुषोत्तमो यं श्री विश्वनाथं श्रुतिकर्ममात्या ॥ विश्वप्रकाशाभिधप
दूतो तत्कृतावभूनामलृतिः स देव ॥ ॥ चूचेचोलापदेशाघेकीकूलेकोभरएयथ ॥ अइइ एशुति
काचओवाबिच्चरोहिणी ॥ वेवोककीमृगशिरःकूघंड छश्वरोद्रुभे ॥ केकोदरीपुनर्वखोदूदेहोडा
चपुष्यभे ॥ डीउ डे डे डे डे मेसार्ये ममीमूमे मघाभिधे ॥ मोटाटीदूमे भाग्ये देटापपीच इत्तरो ॥ पृ

षण्ठश्वहस्तर्क्षेपेरोरीचत्वाष्टभे ॥ रुरेरोतास्वातितारेतीतूतेतोविशाखभे ॥ ननीनूनेनुराधा
स्यान्नोपायीयूतथेन्द्रभे ॥ येयोभभिमूलधिसमेपूर्वाषाढाभुधाफुडा ॥ भेभोज्जजीविश्वेदेवेजेजू
जोखांभिजिञ्चभे ॥ खिखूखेखोश्रवणभेगगीगूगोचवासवे ॥ गोसासीसूशतभिषकुसेसोद
दीह्यजेकपात् ॥ दुशशथोत्तराभाद्रेदे होचचीचरेवती ॥ ॥ इतिविश्वनाथविरचितेविश्वेप्रकाश
केनामकरणं ॥ अथसूर्यचंद्रदर्शनं ॥ तद्यथा ॥ अंगणेभूमिसुपलिप्यद्वाद्शास्त्रंसूर्यमंडलं
षोडशारं चंद्रं लिखित्वापंचवर्णेनपरिपूर्यव्याहृतिपूर्वकंसूर्यमंत्राभ्यांषोडशोपचारैः सं
पूज्य ॥ पूरिकांनिवेद्यंदत्वाकुमारस्यनीयसूर्यदर्शयति ॥ उद्द्वयंतमसस्परि ॥ उदुत्यं चित्रं दे
वानां ॥ उतासत्येन ॥ तद्विष्मा ॥ परमंपदं ॥ इति नमस्कृत्य ॥ देवीः षडुर्वर ॥ महास्मदि ॥ महत्ते

प्र.
२३

क्षत्राय न वोनवो भवति आप्यायस्व सोमो धेनुं इति चंद्रमसंचनमस्त्यप्रदक्षिणं दिशो नमस्त्य
त्यग्रहीतः प्रविश्य ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा सुवासिनीभ्यः वायनानि पोलिकादीनि दत्त्वा नमस्त्य
त्वारात्रिकं विधाया शिषो वाचयेत् ॥ ॥ इति सूर्यचंद्रार्चनं ॥ अथोपनिष्क्रमणं ॥ चतुर्थे मासि
निष्क्रमण इति ॥ शुभर्क्षतिथिवारयोगेषु सानुकूले चंद्रमसि ॥ अश्विनी मृगशिरः पुनर्वसुपुष्य
दृस्तानुराधाश्रवणधनिष्ठा रेवत्य उत्तमाः ॥ इष्टदेवता पूजादिकं विधाय नमस्त्य ॥ ॐ उद्गाते
वशकुने स्वस्ति नो मिमीतेत्यादि स्वस्ति न इंद्रः ॥ कुमारमलं कृत्य मंगलतूर्यानिघेषैः सह देवालये
गंगादि नदी तीरप्रदेशस्तारामबंधुगृहाणामन्यत मखानंगत्वामदो सवपूर्वकंसगुडादिद्रव्ययुत
कांस्यपात्रादिकं बंधुदत्तं यत्किंचित् शकुनादिकं गृहीत्वा गृहं पुनरोगत्यपुण्या ह्वाचयित्वा द

३

सराः ॥ सोमे शुक्ले च मंदाग्निः शुनिभो मे शिशुक्षयः ॥ बुधे केचि तथा जीवे शिशु प्राशानमुत्तमं । अ
न प्राशनमारभ्य प्रतिसरविधिः स्मृतः ॥ जन्मनः प्रभृतिषु षे मासि पुण्याद्वा च यित्वा प्राक्षण
प्रतिसरारब्धे कर्मणि कृत्वा भ्युदयिकं विधाय । तथा षष्ठे मासि कृते श्राद्धे वा च यित्वा । (श्राद्धेण कृतेः) मा
स्यो यत्वा प्रतिसरं बंध्यास्य विधिं कुरुति प्राणानायम्य अमुं कुमारं दक्षिणतः मातुरं कउपवेश्यान्न
प्राशनाख्येन कर्मणा संस्करिष्यति संकल्प्य सर्वरसैः सार्द्धं मंत्रकांस्य पात्रे परिपूर्वव्याहृतिभिर्गा
यत्र्या चान्नं प्रोक्ष्य । अन्नपतेन्नस्ये नो धे ह्यनमीवस्य शुभिणः । प्रप्रदातारं तां षि कृत्वा नो धे ह्यिष्टुषु दे
चतुष्पदे ॥ इत्यं नमभि मश्वरधि मधुघृतोदनान् संसृज्य हिरण्येन सह गृहीत्वाः भूरपांतौ यधीनां
रसं प्राश्यामि शिवास्त आ पओषधयः संत्वनमीवास्त आ पओषधयः संत्वं सो आसावित्यत्र

५५

२२

५५

कुमारस्य नामसंबुध्यन्तेन निर्दिश्य प्राशयित्वा हस्तं प्रक्षाल्य पुनस्तथैव गृहीत्वा भुव रपां लोषधीनां
रसं इत्यादि पूर्ववत् ॥ पुनर्गृहीत्वा स्वरपां लोषधीनां मित्यादि पूर्ववत् ॥ ३॥ पुनर्गृहीत्वा भूर्भुवस्वरपां लो
षधीनां रसं मित्यादि पूर्ववत् प्राशयेत् ॥ ४॥ ततः सर्वतः किञ्चित् रगृहीत्वा प्राशयित्वा नागवह्नीहृत्किञ्चि
दृत्वा पुस्तकादिस्पर्शयित्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिषो वाचयेत् ॥ ॥ इति विश्वप्रकाशोन्नप्राशनं ॥ अथ
वर्षानंतरं मार्कंडेय पूजा ॥ मार्कंडेय महाबाहो स सकल्यांत जीवनं चिरं जीवीयथा त्वं हि भविष्यामि त
थामुने ॥ अश्वत्थामा बलिर्घ्नो सो हनू मां श्वबिभीषणः ॥ रूपः परशुरामश्च सप्तैते चिरं जीवनः ॥ सति
लंगुसे देमिश्र मंत्रत्यर्धश्रुतं पयः ॥ मार्कंडेय महाबाहो पिबाम्प्रायुः समुद्यये ॥ प्रथमतः पीठोपरि
अष्टस्रशत पुंजे षोडशोपचारैः आयुष्याभिरुध्यर्थं पूजां कुर्यात् ॥ गणपति पूजा स्वस्ति वाचनं

त्वकुर्यात् ॥ अथ प्रार्थन मंत्रां । नव वर्षा युषं प्राप्य तपसा महता पुरा ॥ सप्त कल्यांति कृत्वा युः प्रा सं हि मुनिना
त्वया ॥ आयुर्दृश्य शो देहि श्रियं देहि धनं तथा । पुत्रपौत्र प्रपौत्रांश्च मा कं डेय मदा मुने ॥ द्रोण पुत्र मदा
भाग चंद्र तेजः समुद्र व ॥ भवा य बलं हो मे त्वं अश्व क्षास्त्रे न मोक्षते ॥ देत्येन्द्र कुल संभूत बले दाता हरेः
पुरा ॥ प्रपेना शरणं त्वां हं दीर्घ मायुः प्रयच्छ मे ॥ भविष्यं सांप्रतं चैव अतीत ज्ञानवान्मुने ॥ नारायण स
मुद्रुत कृपां द्र सचि वोज्जम ॥ राम प्रिय न मस्तु भ्यं ह नू मन्त्र क्ष सर्वदा ॥ विभीषण न मस्तु भ्यं समये राम पूज
क ॥ आयुरा रोग मे श्वयं देहि पो लस्त्य नंदन ॥ द्विजेन्द्र भरता चार्य सर्व शास्त्र विद्गारद ॥ शरण्यं त्वां प्रपे नो
स्मि रूपा युश्वरूपां कुरु ॥ रेणु केय मदा वीर्यं क्षत्रियान्व यनाज्ञान ॥ आयुः प्रयच्छ मे राज्ञ न ज्ञा मद्ग्य न मो
क्षते ॥ ॥ इति मा कं डेय पूजा विधिः ॥ अथ चो ल कर्म ॥ जन्म नः प्रभृति तृती य वर्षे यथा कु ल धर्मै रानुसृ

त्यपुनर्वसुनक्षत्रेऽप्योतिर्विदुःकनक्षत्रेषु भक्तनेचचौलंकु यतिः ॥ पूर्वैश्चः पुण्याहं वाचयितामंडु पप्रतिष्ठा
मंकुरार्पणं विधाय चूडाकरणमारभ्य कार्यं चैवांकुरार्पणमित्युक्तात् । अथ प्रोक्षणप्रतिसराख्ये कर्म
णारुत्वा दुडावाचनं च विधाय परेद्युरपि कुमारं दक्षिणत उपवेश्य प्राणानायम्य इमं कुमारं गाभिक
वेदिकेनोतिर्दूरणार्थं चोलेन कर्मणा संस्करिष्य इति संकल्प्य । ब्राह्मणभोजनाशीर्बचनकुमारभोजना
निचरुत्वाग्नीधेनादिषट्पात्रप्रयोगान्ते यवकुशाशीतोष्णोदकद्वयशालालुगलसपिंजूलानदुहशरुतश
कल्प्यसीन्यात्रोत्तरतः सरुप्रयुजात् ॥ प्रोक्षणसंस्काराद्याज्यभागांते । चोलादर्वाचीनकर्मलोपेयैव
क्ष्यमाणवादित्रयोदशहोमं कृत्वा प्रधानहोमं कुर्यात् । धातादहातुनोरयिसनः पूर्णमवावनत्स्वाहा
धात्रे इदं ॥ धाताप्रजाप्याउत ० घृतवद्धिधेमस्वाहा ० धात्रे ० धातादहातुनोरयिंप्राची ० सत्यराधसः स्वः

प्र.

धात्रे ३। धाता ददातु राशुषे सजोषा स्वाहा धात्रे ४। यस्त्वा हृदा मश्या सं स्वाहा अग्नये ५ यस्मै त्वं
ते स्वस्ति स्वाहा अग्नये ६ त्वेकपुत्र प्रतिरिच्यते स्वाहा इन्द्राय ७ उक्थुक्थे हवंजे स्वाहा इन्द्राय पु
त्रिणे ८ धाता ददाति च तस्यभिः यस्त्वा हृदा कीरिणेति च तस्यभिः सीमंतवदित्यहा वाज्याहुती हुत्वा
समिंसं न हने हुत्वा ज्ञयाभ्यातानान्यस्तान राष्ट्रभृतः श्वप्रायश्चित्तादतीश्वहुत्वाग्नेः पश्चात्कुमारं प्रा
ङ्मुखमुपवेश्य उश्मेन वायवोदकेनेष्यदितिः केशान्च पतु इत्युष्मोदकं शीतोदकेन नीयन्निष्पाशालुत्या
न्निभिर्दर्भापिंज्रैः शकालुग्लप्सेनेति केशान्कृष्णीविविधां नृत्वा आपडं देतु जीवसे दीर्घायुत्वाय वच
से। योक्चसूर्ये इन्द्रो इत्युदकेन शिर उन्नति त्रींस्त्रीनर्द्भानंतर्धाय। येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य
राज्ञो वरणस्य विद्वान्। तेन च क्षाणो वपते दमस्या युष्मान् ज्वरदृष्टिर्यथा सदयमसोमदेश्वरश

मितिपरस्ताष्ठिरः प्रवपेत। तान्केशान्दक्षिणतोमाताब्रह्मचारीवायवसहितसकृत्पिंडमंजुलौगदीत्वा
तिष्ठेत। यत्क्षुरेणवर्चयतां सुपेशसावत्यावपसिकेशान् ॥ शुं धिाङ्गरोमास्यायुः प्रमोषीः। इति स
र्वत्रवपंतमाचार्यमनुमंत्रयते ॥ आचार्यस्तान्केशान्जलिस्थसकृत्पिंडेनिदधाति ॥ दस्तंप्रक्षाल्य ॥
पुनस्त्रीनिर्दभानंतर्थाय। येन पूषाबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्यचायुषेवपत् ॥ तेनास्यायुषेवपसोश्क्रोक्ष्या
यस्वस्तये ॥ इति दक्षिणकेशान्वापयित्वांजुलोनिधाय पुनस्त्रीनिर्दभानंतर्थाय। येन भूयश्चराः
त्ययं प्रोक्त्वपश्यातिसूर्यं ॥ तेनास्यायुषेवपसोश्क्रोक्ष्यायस्वस्तये ॥ इति पश्चालेशानावपति। पु
नः। येन पूषाबृहस्पतेरग्नेरिंद्रस्यचायुषेवपत् ॥ तेनतेवपामिमहेश्वरश्चाम्नायुषावर्चसा
यथाऽयोक्त्सुमना असः। इत्युत्तरतः केशान्वापयित्वांजुलावश्चपत्रेवानिक्षिपत्।

प्र.
२७

नानु लुह्वाय केशान्वरुणस्य राशो बृहस्पतिः सवितासोमो अग्निः। तेभ्यो निधानं बहुधान्व विंदं नंतरा घावा
पृथिवी अपः सुवः। इत्युदं वरमूलेद भस्ते वे वा निद धानि ततः कुमारस्य शिरः प्रतिदि शंख भर्षि शिखा नि
द धानि। क्षरं प्रक्षाल्या गूढं संस्थाप्य तेन अहं कर्म निरुतिः। कुमारं स्नापयित्वा सदसीत्यादिभिः पूर्णपान्त्रमु
द्रास्य कुमारस्यो जलो निनी यन्न ह्मणे वरं दत्त्वा ब्राह्मणान्भो। जयित्वा शिषो वाचयेत् ॥ ॥ अती जन शी पुर
षो ज्ञ मो यं श्री विश्वनाथं ० विश्वप्रकाशाभिध पदु तो तत् ० दिष्टं ॥ इति चूडाकरणं ॥ अथोपनयनमुच्यते
गर्भाधाना दृष्टमे जन्माष्टमे वा ब्दे ब्राह्मणमुपनीयत ॥ तथा चापस्तंबः। गर्भाष्टमे पुत्राह्मणमुपनयीत
गर्भे कादशे च राजन्यं गर्भे द्वादशे च वैश्यमिति ॥ तथा च यात वल्लयः। गर्भाष्टमेष्टमे वा ब्दे ब्राह्मणस्योपना
यनं ॥ राज्ञामेकादशे से के विंशामे के यथा कुल ॥ इति काम्यकालेषु वा। पंचमे विद्यापुत्रकामः षष्ठे तु धन

कामं : सप्तमे ब्रह्मवर्चसकामोः षष्ठमे स्याद्युष्कामो नवमे ते ज्ञकामो दशमेः त्राद्यकाम एकादश इन्द्रियकामो
द्वादशे पशुकामः त्रयोदशे ज्ञयकामश्चतुर्दशे पौरुषकामः पंचदशे पूर्णकामः षोडशे राज्ञ्यकाम इति ॥
तत्रैव तु नियमाद्यवसंते ब्राह्मणमुपनयति । ग्रीष्मे राज्ञ्यं शरद्वैश्वस्यमिति । अथवा विप्रं वसंते क्षिति
यं निराञ्चैवैत्याचनंते प्रति संविद्ध्यात् ॥ माघादिभुक्तांति कृपंचमासाः साधारणं वासकलद्विजानां ।
द्वादशाब्दात्ततो मध्यफलमाहुर्मनीषिणः ॥ अतिषोडशिको विप्रो नोपनीयः कथंचनेति । उक्तंच । आषोड
शाब्दादिंशाच्चतुर्विंशाच्चवत्सरात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविशांकालभ्रोपनायनिकः परइति । अथापरो विशेषः
पंचसिकाम्यकालइति कृत्वा षड्दशरग्रदणोऽधिकारीति चोक्तानंतरं समयप्राप्त्याच्च अक्षराभ्यां संक
त्योपनयनं कुर्यात् ॥ तथाच । प्राप्ते तु पंचमेव पक्षप्रसुप्ते जनार्दने ॥ उत्तरायणगे सूर्यंगुरोश्चक्रे

काशिते। पूर्वाण्येवैशिश्रूनांचवर्णग्रहणमुत्तमं॥ अनध्यायान्पर्वषष्ठ्यांरिक्तांभौमशनीविना॥ दृश्यस्वा
त्योदितिमिन्त्रपौष्माद्रोत्वाष्ट्रविल्मुषा॥ सरस्वेषारशून्यर्कदिनरुग्नांशुकात्विना॥ चरस्वसुदयांशेषशु
क्लेचंद्रकेसति। शुभग्रहयुतेकेन्द्रेरुग्नेचाष्टमशुद्धिके॥ गुरुः॥ मृगादिपंचकेदस्तत्रिकेविल्मुत्रिकेश्विने।
मित्रांत्यमृकपूर्वास्तुविद्यारंभःशुभेदिने॥ एवंसूतिश्रितेकालेविद्यारंभंतुक्कारयेत्॥ अभ्यंगस्नानपूर्वतुगं
धवस्त्रादिभूषितः॥ शुक्लवस्त्रसमास्तीर्यतंडलेषुविलेखयेत्॥ शलाक्यासुवर्णस्यपंचाशद्वर्णकान्क
मात्॥ प्रणवादिभ्योऽहृतिभिर्वर्णदेवान्प्रपूजयेत्॥ सरस्वतीगणेशंचदूरिंलक्ष्मिंगुरुंरविं॥ स्वसूत्रकारंस्वा
विद्यांशुवंचैवषडक्षरं। एतेषामेवदेशानां नाम्नापिजुहुयाद्दत्तं॥ गुह्येनेर्लडकाद्येनेर्वेद्येऽथपृथक्पृथ
क्॥ पुण्यादंवाचयित्वादोपूजयित्वायथाविधिः। दक्षिणाभिर्दूजेन्द्राणां कर्तव्यंचात्रपूजनं॥ प्राप्नुवो

गुरुरासीनोवरूणाशामुखंशिशुं ॥ अविंदुमो नमः शिवाय वाचयित्वा षडक्षरं । आदिक्षांतं च पंचाशदूर्णा
नध्यापयेच्छिशुं । प्राञ्जलं तु ततः कृत्वा त्रिर्लेख्यं वाचयेत्ततः ॥ ततः प्रणम्य सूर्यादीन् विप्रान् संतोष्य भूरिशः ॥
उड्काद्येर्दक्षिणाभिर्विसृजेद्देवतादिकान् ॥ ॥ इति प्रसंगाद्दक्षरस्वीकार उक्तः ॥ अथ प्रकृतमुपनयनं ।
तत्रोभ्युदये कर्तृत्वनियममाह । उपायनादिस्नानांत कर्मस्वभ्युदयक्रियां । पिता कुर्यात्तदूर्ध्वं तु परिणेत
यथाविधि । नां दीश्राधं पिता कुर्यात्पुत्रीपुत्रविवाहयोः । उत्तरेषु विवाहेषु स्वयंकुर्यात्तुनां दिवं ॥ इति विशे
षः । अपितृकस्य नां दीमुख कर्तृत्वनियममाह । असगोत्रः सगोत्रो वा यथाचार्य उपानयेत् ॥ तदोपने यपित्रा
दीन् उद्दिश्याभ्युदयं चरेत् ॥ कन्यायास्वाप्ययं मार्गो मुनिभिः परिकीर्तित इति ॥ उपनयनकर्तारि च ॥ पिते
वापने येषु त्रांस्तद्भावेपितुः पिता ॥ तद्भावेपितुर्भ्राता तद्भावे तु सोदर इति । शरीरशुद्धिं प्रथमं गुरुः

रुद्रत्रयेण च ॥ कृत्वाथ शिष्यस्य पुनः कुर्याद् रुद्रेश्च संनिभो ॥ गायत्रीजपसाहसं कृत्वा रुद्रत्रिकंपुनः ॥ अ
 थाभ्युदयिकात्पूर्वादिने पुण्यादंवाचयित्वास्य कुमारस्य परश्वक्रियमाणोपनयनांगभूतं अंशुसर्पणप्रो
 क्षणप्रतिसरमंडपपूजनेडावांचननिमंत्रणदि कृत्वा द्वितीयादिने मंगलस्नप्तौ भूत्वा मातृकापूजनाद्यर्थं
 पुण्यादं वाचयित्वा मातृकापूजनं कुलदेवतापूजनं नां दीमुख देवतासमारुधनं ब्राह्मणभोजनाशीर्वच
 नानि पूर्वोक्तानि सर्वाणि कुर्यात् ॥ यदि ज्ञात कर्मादीनि स्वस्वकालेन कृतानि तदा इमं कुमारं ज्ञात कर्मनामकर
 णान प्राञ्जान चोलीपुनयनारख्यैः कर्माभिः संस्कारिष्यति संकल्प्य अभ्युदयिकं विधाय पाद्भिश्च योदश
 होमं कृत्वा उपनयनं कुर्यात् ॥ तथा च स्मृतिसंग्रहे ॥ गणेशः क्रियमाणानां तंत्रयन्मातृपूजानं ॥ नां दीमुखं
 भवेदेकं होममंत्राः पृथक्पृथक् ॥ अथ पाद्भिश्च योदशं होमः ॥ प्राणानायम्य ॥ अस्य कुमारस्य चोला

द्वर्चानकर्मलोपेन्नद्रुचारिणो गृष्टिणो वा त्रतलोपे संध्या नित्यकर्मलोपे नवसस्यान्नाग्ने आग्रयणम
दृत्वा पाहिन्नयोद्शहो मं कुर्यात् ॥ तत्तत्कर्मलोपप्रायश्चित्तार्थं पाहिन्नयोद्शहो मं कुरिष्ये इति संकल्प्या
ग्निप्रतिष्ठाप्य दर्व्याज्यस्र्वाद्यो प्रोक्षणस्र्वावित्याद्याज्यसंस्कारस्र्वाद्यस्र्वाद्यसंमार्जनान्तेग्निं परिषिच्यस्र्वा
वाजुहुयात् ॥ स्र्वाद्येणान्यमादायस्र्वाद्यं चिन्धाय उं भूरग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा ॥ अग्नये पृथि
व्यै महते इदं नमः ॥ ३ ॥ भुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा वायवे अन्तरिक्षाय महते इदं ॥ ४ ॥ सु
वरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा आदित्याय दिवे महते इदं ॥ ५ ॥ पाहिन्नो अग्न ए न से स्वाहा अग्नय इ
० ॥ ६ ॥ पाहिन्नो विश्ववे द से स्वाहा विश्ववे द से इदं ॥ ७ ॥ यत्तं पाहिन्नं विभा न्न सो स्वाहा विभा न्न स वे इदं ०
॥ ८ ॥ सर्वं पाहिन्नं शतक्रतो स्वाहा शतक्रतो वे इदं ॥ ९ ॥ पाहिन्नो अग्न एकया पाद्युत द्वितीयया पाद्यु

आसीनः प्राणा नायम्य एवं गुणविशेषणावशिष्टायां पुण्यतिथौ इमं महेश्वरशर्मणं पूर्वद्युः उपनयनं
वसंतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य कौषीना उनेरु तडो चं कुमारं अभ्युदयिकं विधाय परे घुराचाय कुमारो मंगलस्त्वा
तो भूत्वा पुण्याहं वाचयिष्ये। कुमारं वेदपूर्वकं सकलविद्याग्रहणयोग्यतासिध्यर्थं मुपनेष्य इति संकल्प्य
अभ्युदयिकं कृत्वा कर्मणः पुण्याहं वाचयेत् ॥ कथं। सोदकं कलशं तं इलतां बूलयुक्त्वा त्रीणापिधा योषधी
षु प्रतिष्ठाप्य ब्राह्मणान् प्रार्थयेत्। ॐ कर्मणः पुण्याहं भवंतो ब्रुवंति ब्रूयाते थो पुण्याहं कर्मणोस्त्व
ति ब्रूयुरेवं त्रिः ॐ यत्पुण्यं न क्षत्रं। तानि वा एता नीति मंत्रद्वये पठेयुः। ततः ॐ कर्मणः स्वस्ति भवंतो ब्रुवंतु इति
ब्रूयाते षोऽं स्वस्ति कर्मणोस्त्वति ब्रूयुः एवं त्रिः। स्वस्ति न इंद्रेः। अहो देवा इति पठेयुः। ततः ॐ कर्मण
स्त्वि भवंतो ब्रुवंति ब्रूयाते षोऽं कर्मणोस्त्वति ब्रुवते। कर्ध्या समह्वयेः। त्रीणि त्रीणि वेदेवानामिति

व. प्र.
१३१

पठेयुः। अथ मुखसमंकलशमुक्षरेत्ततः कलशोदकं कुमारस्यांजलोस्वस्तिपुण्याहसमृद्धिरस्त्वित्यादेवा
केर्निनयेत्। स्वस्तिपुण्याहसमृद्धिरस्तु वषट्कारं पूर्णमस्तु गोत्राभिरुद्धिरस्तु शान्तिपुष्टिश्चिरस्तु त्रिच
शंशुचमस्तु पुनरपि गोत्राह्मणेभ्यः शुभं भवतु। यत्र यत्र आशिषो वाचयित्व्युक्तं तत्र तत्र कर्मणः पुण्या
हमेव। तथा च। आशीरिति च पुण्याहस्वस्त्यदीतिस्मृतं बुधैरिति॥ ततः कुमारस्य त्रिसूत्रं प्रक्षिप्या चम्य॥
कुमारस्यायुष्याभिरुध्यर्थमिडां वाचयिष्यइत्युक्ता। इडादेवद्वारिति जपित्वा यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं नः
ऽनापतेर्यत्सहजं पुरस्तात्॥ आयुष्यमग्न्यं प्रति मुंचे शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु ते ज॥ इतिकुमारं वाचः
यित्वा यज्ञोपवीतं न ध्याया चम्यनादीमुखब्राह्मणान्भोजयित्वा कुमारं भोजयेत्॥ ततः आचमनात्
ऽग्नेरुत्तरतः शीतोष्मादकक्षुरशक्तलीदर्भपिंजूरकशालालुगुलफेयवान इहसकृत उदुंबरशाखांश्च प्रयुं

ज्यात ॥ इहमेन वायवितिय जुषाय इष्माः शितास्वानीया पुरंदति ति शि रउं नत्ति । त्रेण्याशुलत्यात्रिभिर्द
र्भपिंज्रैः शाला लुग्लसेनेति श्रीस्त्रीनर्भानंतर्धाय येनावपदिति चतसृभिः । येनावपत । येन पूषा
येन भूयः तेन पूषेति प्रतिदिशं प्रतिमंत्रं प्रदक्षिणं प्रवपति असावित्यत्र कुमारस्य नामोक्ताशर्मन्ति तद्ब्र
यादेवं सर्वत्रायमसावेष इति । दक्षिणतो माता ब्रह्मचारी वायुक्षुरेणेति गृहीत्वा वपंतमनुमंत्रयते उा
न इह सयवेस कृत्विं डे केशानुपयम्प्रास्वायकेशानित्युदुंबरमूलदुर्भस्तंबेवा इशानदेशे निदधाति । सर्व
चोक्तवदाकेशानिधानस्त्वमानं ॥ तत्र सर्वत्रासाविति उानेनामनिर्देशं करोति ॥ तथा ॥ नाम ब्रयादसोश
ये प्रथमांतमुदात्तके ॥ देवस्य तेत्यनुदात्ते च संबुध्यानामानिर्दिशेत् ॥ इति सम्यक्स्नापयित्वा । तंतमुप
वेश्याग्नीधनादिषट्पात्रप्रयोगं ते कुर्यात्तु कूर्चवस्त्राश्मपलाशंसमिद्धाजिनमेखलाश्च सट्कं गुंया

त्सर्वं नमानुषपान्त्राणि ॥ ततः आज्यभागांते- कुमारिणः। आगुर्दादेवजरसंगरणानोद्युतप्रतीकेषु तृ
द्योअग्ने ॥ घृतं पितृन्मृतं चारुगव्यं पितृवपुत्रं जरसेन येमं स्वादा इति पालाशः समिधमाध्याय्य ॥
अग्नये इदं आचार्यो मंत्रमुक्त्वा बटुना स्वादाकारेण द्रावयेत् ॥ आचार्यः ॥ आतिष्ठेम मश्मानमश्मे व
त्वं स्थितो भव ॥ अभितिष्ठ प्रतन्यतः सदस्व घृतनायतः ॥ इत्यग्नेरुत्तरतः कुमारं दक्षिणेन पदाशमानमा
स्थाप्य रेवतीस्त्वाव्यक्षिणन्वृत्तिकाश्चाघृतं स्त्वा ॥ धियो वपन्नमग्ना अरुं जनसदस्त्रमंतां अभि
तो अयच्छन् ॥ देवीर्देवाय परिधी सवित्रेमहत्तदा सामभवनमहित्वनं ॥ इति दूभ्यां वासोभिमंत्र्य ॥ या अ
रुं तन्नवयन्या अतन्वतयाश्च देवीरंतानोभितोददंत ॥ तास्त्वा देवीर्जरसे संव्यथेत्वा सुष्मानिदं परिधत्स्व वासः
परिधत्त धत्त वाससेनं ॥ इति आगुषं कृणुत दीर्घमायुः ॥ इह स्पति प्रायच्छद्रास एतस्मो मायराज्ञे परि

धानवाड। जगन्गच्छासिपरिधन्स्ववासोभवाहृणीनामभिः शक्तिपाव। शतं च जीवशरदः सुवचरायश्चपो
पमुपसंख्ययस्व। इतितिसृभिः परिधाप्य॥ परिहंवासोअधिधास्वस्त्रयेभूरायीनामभिः शक्तिपावा। श
तं च जीवशरदः पुरुचीवसूनि वायोविभजासिजीवन॥ इतिपरिहितमभिः मंत्रयते॥ इयंदुरक्तात्परिचा
धमानाशर्मवर्धुपुनतीन आगात्॥ प्राणाप्रानाभ्यां ब्रह्माभरंती प्रियादेवानां सुभगा मेखलेयं॥
ऋतस्यगोप्रीतपसस्परस्पीघृतीरक्षः सहमानाद्भरातीः॥ सानः समंतमनुपरीहिभद्रयाभतरस्नेमेख
लेमारिषाम॥ इति द्वाभ्यां मों जीमेखलां त्रिगुतां त्रिः प्रदक्षिणां परिबीयं कुमां वाचयेत्॥ मित्रस्य च शुर्ध
रणं बलीयस्ते जो यशस्विष्ठुविरः समिद्धु। अनाहनस्य वसनं त्रिस्मिपरीहं वात्यजिनंदधेद्वा। इत्येवं खंडं
द्विखंडं त्रिखंडं वा अंगुलं चतुरंगुलं वा बहिर्दामा जिनं प्राक्षिप्य वाचयेत्तरेणाग्निं प्रागग्रानेदभेतिमं

स्तीर्यतेषु आगतासमगन्महिप्रसूतस्युद्योतन ॥ अरिष्टाः संचरेमहिस्वस्तिचरतादिहस्वस्वाग्द
 भ्यः ॥ इतिकुमारमवस्थाप्यवाचयित्वा दकाज्ञलिं आचार्यस्तस्यां जलावानीयताभिः समुद्रादुर्मधुमा
 उदारदुपांशुनासममृतत्वमश्यां ॥ इमेनुतेरश्मयः सूर्यस्य येभिः सपितृपितरोन आयने ॥ इति उपो
 द्यवाचयेत् ॥ तथाच पूर्णाश्रमः ॥ मोऽज्जिनावस्थापनप्रोक्षंणोश्चापनानितु ॥ समंत्रमेतान्याचार्ये एव
 रत्वाथवाचयेत् ॥ इहमाज्ञिनलक्षणमाह ॥ अंगलं तु बहिर्लोमयद्वा स्यच्चतुरंगुलं ॥ एकस्वदं द्विस्वदं त्रिधा
 रयेदुपवीतवदिति ॥ आचार्यः अग्निष्टेहस्तमग्रभीसौमस्तेहस्तमग्रभीत्सवितोतेहस्तमग्रभीत्स
 रस्वतीतेहस्तमग्रभीत्पृषातेहस्तमग्रभीदूर्यमातेहस्तमग्रभीदंशस्तेहस्तमग्रभीद्गस्तेहस्तमग्र
 भीन्मित्रस्तेहस्तमग्रभीन्मित्रस्त्वमसिधर्मणाग्निराचार्यस्तव ॥ इति दर्शोभिः कुमारस्य रक्षणे ॥ इ

१३३

स्तं गृहीत्वा अग्नयेत्वा परिद्दाम्य सो सोमायत्वा परिद्दाम्य सो ॥ सवित्रेत्वा परिद्दाम्य सो सरस्वत्येत्वा परि
द्दाम्य सो मृत्यवेत्वा परिद्दाम्य सो यमायत्वा परिद्दाम्य सो गणायत्वा परिद्दाम्य सा चंतकायत्वा परिद्
दाम्य सा वद्वः स्त्वा परिद्दाम्य सा बोषधीभ्यस्त्वा परिद्दाम्य सो एथि ज्यैत्वा स वैश्वानरायै परिद्दाम्य सो इ
ति प्रति सं त्रं देवताभ्योरक्षणा यद्वा असा वित्यत्र संबुध्यंते न कुमारस्य नाम निर्देशः ॥ यथा अमुकश
र्मन्निति । ततः समुद्रं तं आचार्यं कुमारस्योर्मध्ये नूतनपदांतरितं कृत्वा पश्चाज्योतिर्विदुक्तसु मृद्भूते देवस्यत्वा
सवितुः प्रसवरुपनये सो ॥ अमुकशर्मन्निति । यजुषां कठपवेश्यः सुप्रजाः प्रजया भूयाः सवीरो वीरैः सु
वर्चीवर्चसा सुपोषः पोषो । इति कुमारस्यर्क्षणा कर्णज्ञपति । कुमारः ब्रह्मचर्यमागानुपमत्तयस्व देव
नसवित्रा प्रसूतः । इति ब्रूयात् । आचार्यः । कोनासीमात्कृतेः कुमारो मुकशर्मनामास्मीति ब्रूयात् ॥

कस्य ब्रह्मचार्यसीत्युक्ते प्राणस्य ब्रह्मचार्यस्मीति ब्रूयात् ॥ आचार्योः मुकशर्मैष ते देवसूर्य ब्रह्मचारितीति गो
पाय । समामृतैष ते सूर्यपुत्रः सदीर्घायुः समामृत । याः स्वस्तिमग्निर्वायुः सूर्यश्चंद्रमा आपोऽनु संचरंति
ताः स्वस्तिमनु संचरसोऽमुकशर्मन् ॥ नामध्वपते श्रेष्ठस्याध्वनः पारसशीय इति कुमारं वाचयेत् । अथ
कुमारः स्रुचाऽयमादाय ॐ योगे योगदुतिप्रधानहोमं कुर्यात् । ई योगे योगे तव स्तरं वाजे वाजे द्ववामहे सखा
य इंद्रमृतये ॥ स्वाहा । इंद्रायेदं **आचार्यः** । इममग्न आयुषे वर्चसे रुधिप्रियः रेतो वरणसोमराज्ञन् ॥
माते वास्मा अदितेशर्मय छविश्वे देवान्नरदृष्टिर्यथासत्स्वाहा ॥ अग्निवरुणसोमादिति विश्वभ्यो देवेभ्य इंद्र
मंत्रं स्वयमुक्त्वा कुमारेण स्वाहाकारेण द्वावयेत् ॥ कुमारः । शतमिन्नृशरं दो अंति देवाय ज्ञानध्वकाज्ञरस
तनूनां ॥ पुत्रासो यत्र पितरो भवंति मानो मध्यां रीरिषता युगंतोः स्वाहा देवेभ्य इंद्र आचार्यः अग्नि

एतथायुः प्रतरां दधात्वग्निष्टेषु हिं प्रतरां कृणोतु । इन्द्रो मरुद्भिर्भुतु धारुणो त्वाहित्ये स्ते वसुभि रारु धानु
स्वाहा । स्वयमुक्ता स्वाहेति कुमारेण हावयेत् ॥ अग्नीन्द्रमरुदाहित्यवसुभ्य इदं । अथ कुमार एव । मेधाम ह्य
मंगिरसो मेधाः सप्तज्ञप्योद्दुः । मेधाम ह्यप्रजापतिर्मेधामग्निर्दरातु मे स्वाहा । अंगिरः सप्तर्षिप्रजा
पत्यग्निभ्य इदं । अपरासुचया मेधागंधर्वेषु च यद्यज्ञाः । देवायामानुषीमेधासामामाविशतादिहः
स्वाहा । मेधाये इदं । इमं मेवरुणं च के स्वाहा । वरुणायेदं तत्वायामि । प्रमोषीः स्वाहा । वरुणायेदं त्वनो
अग्नेवरुणस्य विद्वान् देवस्य हेतो वयासिसीष्टाः । यज्ञिष्ठो वह्नितमः । तेषु चानो विश्वाद्देवाः सिप्रमुमु
ग्ध्यस्म स्वाहा । अग्निवरुणाभ्यामिदं । स त्वनो अग्नेव मो भवतीनेदिष्ठो अस्यापुषसो व्युष्टौ । अवय
द्वनोवरुणं रराणो वीहिमृडीकः सुद्वोन एधि स्वाहा । अग्निवरुणाभ्यामिदं । त्वमग्ने अयस्यया

सन्मनसाहितः। अथासन्द्वयमूहिवेयानोधेदिभेषजं स्वाहा॥ अग्नये अयसे इहं ३३॥ तथा ह्रीव
 येद्योगद्वयाद्येर्वदुमेकादशाहुतीः। द्वितीयांचचतुर्थंचिस्वयमुक्तात्रहावयेत्॥ तथादेवतानुक्रमणिका
 यांउद्देःश्यागकारिका। योगाहुंद्दोद्वितीयोग्निर्वरुणासोममुच्यते। अदितिश्चतथाविश्वेदेवाः सर्वेपि
 देवताः। तत्रातमिन्वन्नदेवास्युरग्निरित्यन्नदेवताः। अग्नेद्विमरुतश्चैवआदित्यावसवस्तथा॥ मेधांम
 ह्यममित्यस्मिन्मंत्रेस्युर्देवतादुमाः। युक्तश्चांगिरसः सप्तक्षयश्चप्रजापतिः। अग्निश्चैवाशुरेत्यत्रमे
 धावित्तदनंतरं॥ वरुणामंतरमेत्रयुग्मेतन्नरतोद्वयोः। अग्निश्चवरुणश्चैवत्वमग्नेग्निः प्रकीर्तितइति।
 समिधमिधमसंनहनंचाग्नौप्रहृत्य। ततः आचायेज्जियादीन्जुहुयात्। ततः कुमारोग्नेः पश्चाद्गुरोर्न
 वभिः कुशोर्निर्मितं सूत्रेणपरिधीतं कूर्चं निदधाति। तत्रगुरः। शशुभ्रदस्याचार्यासंदीमात्वद्याषं॥

इति उद्गये कूर्च उपविशेत् ॥ कुमारः आचार्यपुरस्तात्प्रत्यङ्मुख उपविश्याचार्यस्य दक्षिणं पादं गृहीत्वा सा
वित्री भो अनु ब्रूहीति तस्मान्वाह गुरुः उभयोरपरि नूतन वस्त्रावरणं कृत्वा तां प्रत्येक व्याहृतिभिः सा कं पछे
र्धर्च शो न वान क्रमणोपदिशेत् ॥ यथा ॥ ॐ भूः तत्सवितुर्वरेण्यं ॥ ॐ भुवः भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ॐ सुवः धि
यो योनः प्रचोदयात् ॥ पुनः ॐ भूः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ ॐ भुवः धियो योनः प्रचोदया
त् ॥ ॐ सुवः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो योनः प्रचोदयात् ॥ पुनः ॐ भू भुवः सुवः तत्सवितु
र्वित्यादिभिः इति पछे कूर्च शः ॥ सर्वा व्याहृतीर्विहताः पादादिषु दद्यात् पुनरर्धर्चाद्यो इति उक्तमाह तस्माद्दोत्रि
भूयात् ॥ तथा ॥ तां पछे धर्च शः सर्वा व्याहृतीर्विहताः क्रमात् ॥ पदेष्वर्धर्चयोगाद्ये रत्नायामुत्तमां वदे
दिति ॥ अथ कुमारः ॥ अर्धमसौ सोम्य प्राणस्वमे गोपाय इति स्वमुत्तरमोच्छंश्यावांतमुपश्यत्स्यात्सम्य-

ब्रह्मण आणाः इति युगपत्कराभ्यां स्वकृणां विषयं सुश्रवः सुश्रवसं माकुरयथात्वं सुश्रवः सुश्र
 वा अस्येव महः सुश्रवः सुश्रवाभूयासं यथात्वं सुश्रवो देवानां निधिगोपोस्येव महं ब्राह्मणानां ब्रह्मणा
 निधिगोपोभूयासं ॥ इति पालाशं दंडं दक्षिणे नहस्तो नादत्ते ॥ ततः स्मृतं च मे स्मृतं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ नि
 दाच मे निदाच मे तन्म उभयं व्रतं ॥ अथाच मे तन्म उ० ॥ विद्याच मे तन्म उभयं ॥ श्रुतं च मे तन्म उभ०
 सत्यं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ तपश्च मे तपश्च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ व्रतं च मे व्रतं च मे तन्म उभयं व्रतं ॥ य
 द्ब्राह्मणानां ब्रह्मणि व्रतं ॥ यद्गन्तुं स इत्यस्य स प्रजापतिकस्य स देवस्य स देवराजस्य समनुष्यस्य समनुष्यरा
 जस्य स पितृकस्य स पितृराजस्य स गंधर्वाक्षरकस्य ॥ यन्म आत्मन आत्मनि व्रतं ॥ तेनाहं सर्वं व्रतो भूया
 सं ॥ इति कुमारं वाचयेत् ॥ गुरोवरं ते ददामीत गुरवे वदुर्वरं दद्यात् ॥ गुरुः सप्तदश वृत्तोपान्यात् ॥ देवस्य

त्वासवितुः प्रसवेभिनोर्बाहुभ्यां पूष्मोद्गन्नाभ्यां प्रतिगृह्णामि ॥ राज्ञात्वावरुणो न यतु देवि दक्षिणे रुद्राय
गां । तेनामृतत्वमश्यां वयोदात्रे ॥ मयोमह्यमस्तु प्रतिप्रदीत्रे ॥ कर्दं कस्माअदात् । कामः कामाय कामो
दाता कामः प्रतिप्रदीता कामः समुद्रमाविश कामेनत्वा प्रतिगृह्णामि कामे तते एषाते कामदक्षिणा ॥
उत्तानरत्वांगीरसः प्रतिगृह्णातु ॥ सोमायवासः ॥ रुद्रायगां ॥ इति धेनुं प्रतिगृह्य उदायुषा स्वायुषो दो
षधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मणो रस्थाममृतां अनु ॥ इति ब्रह्ममुथाप्यवाचयति । तच्च क्षुर्देवहि
तं पुरस्ताच्छुक्रमुञ्जरत् ॥ पश्येमशरदः शतं जीविमशरदः शतं नंदमशरदः शतं मोदामशरदः शतं भ
वामशरदः शतं श्रेणवामशरदः शतं प्रज्वामशरदः शतं मजीतास्यामशरदः शतं ज्योक्सुर्मदशे
। यउद्गान्महत्तोर्णवात् विभ्राजमानः सलिलस्य मध्यात्प्रमाद्युषभोऽहोहिताक्षः ॥ सूर्यो विपश्चिन

मनसा पुनातु यस्मिन्भूतं च भग्यं च सर्वे लोकाः समाहिताः । तेन गृण्णामि त्वामहं म ह्यं गृण्णामि त्वामहं प्रजा
पतिना त्वामहं गृण्णाम्यसौ ॥ इति बृहदारण्यकस्य उपनिषत्सु परिरुद्रादित्यमुपरुद्रायोपविश्य ततः परिधीमपसार्य । अनात्तातादिप्राय
श्चिन्तादुर्नीर्हृत्वोत्तरपरिषेचनपूर्णापोत्रोद्गासनांतं रूत्वा अग्नि कार्यं कुर्यात् ॥ प्राणानायम्याग्नि कार्यं केरि
ष्य इति संकल्प्याग्निं परित्वेति परिमृज्य परित्वाग्ने परिमृज्याम्यायुषावधनेन च सुप्रजाः प्रजसुश्चिवांभूया
संयथा त्वः सुश्रवो देवानां निधि गोपोस्येव महद्ब्राह्मणानां ब्रह्मणो निधि गोपोभूयांसे ॥ याभूयासं सु
वीरो वीरैः सुवर्चा वर्चसा सूपोषः पोषैः सुगृहो गृहैः सुपतिः पत्यासु मेधामेधया सुजह्ना ब्रह्मचारिभिः
इति परिमृज्य ॥ अदिते नु मन्यस्वेति दक्षिणतः प्राचीनमनु मन्यते नु मन्यस्वेति पश्चाद्दक्षिणतः सरस्वते नु
मन्यस्वेति उत्तरतः प्राचीनं देव सवितः प्रसुवेति समंतं इति परिषिच्य । अग्नये समिधमाहार्यं हृते ज्ञाने वेदसे ।

यथात्वमग्नेसमिधासमिधसएवंमानायुषावर्चसासन्ध्यामेधयाप्रजयायशुभिर्चम्लवर्चसेनान्नाद्येनसमेध
यस्वाहा। अग्नयउदं० १॥ एधोस्येधिषीमहिस्वाहा। अग्नयउदं० २॥ समिदसिसमेधिषीमहिस्वा। अग्नय
उदं० ३॥ तेजोसितेजोमयिधोहिस्वाहा। अग्नय० ४॥ आपोअघान्वचारिषःसेनसममृक्षहि। पयस्वाः
अग्नआगमंतमासःसृजवर्चसास्वाहा। अग्नयउ० ५॥ संमाग्नेवर्चसासृजप्रजयाचधनेनचस्वाहा। अ
ग्नयउदं० ६। विद्युन्मोअस्यदेवाइंद्रोविद्येत्सदृजपिभिःस्वाहा। इंद्रायेदं० ७॥ अग्नयेवृद्धतेनाकायस्वा
हा। अग्नयेवृद्धतेनाकायेदं० ८॥ द्यावापृथिवीभ्याःस्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यांउ० ९॥ एषातेअग्नेस
मिल्लयावर्धस्वचाप्यायस्वचतयादंबर्धमानोभूयासमाप्यायमानश्चस्वाहा। अग्नयउ० १०। योमा
ग्नेभागिनःसंतमथाभागंचिकीर्षति। अभागमग्नेतंकुरमाग्नेभागिनंकुरस्वाहा। अग्नयउ० ११।

समिधमाधा याग्नेसर्वव्रतो भूयासं स्वाहा । अग्नय १२ ॥ भूः स्वाहा । अग्नय १३ ॥ भुवः स्वाहा । वायव १४ ॥ सुवः स्वाहा । सूर्याय १५ ॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा । प्रजापतय १६ ॥ इति यो इश समिधो दत्ता । अदिते
न्व मः स्वाहा । प्रासावीरित्युत्तरं परिषिच्य । यत्ते अग्ने ते जस्ते नादं ते जस्वी भूयासं यत्ते अग्ने व चस्ते ना
दं व चस्वी भूयासं यत्ते अग्ने हारस्ते नादं हारस्वी भूयासं ॥ मयि मेधां मयि प्रजां मयि अग्निस्ते जो द्धातु म
यि मेधां मयि प्रजां मयि इन्द्रं यद् द्धातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो द्धातु ॥ इत्यग्निमुपस्था
योपविश्य । मानस्तोके तनये मान आयुषि मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः ॥ शीरन्मानो र्द्रभामितो
वधीर्द्विभ्रंतो न मसा विधे मते ॥ इति जपित्वा किंचिदुत्तरदिग्भस्म उरनामि कृयां गुत्या गृहीत्वा । मेधा
वी भूयासं इति ललाटे दत्त्वा ते जस्वी भूयासं दक्षिणांसे । व चस्वी भूयासं । वामांसे । ब्रह्म व चसी भूयासं ।

दक्षिणस्तने। आयुष्मान्भूयासं-नाभौ। अंनारो भूयासंकंठे। यशस्वी भूयासंश्रुतिग्रीवायां-सर्वसम-
धोभूयासमितिशिरसिधृत्वा॥ ततश्चैकांसमिधंगृहीत्वा। पुनस्तादित्यारुद्रोवसवःसमिधतांपुनर्ब्रह्मा
णोवसुनीथयत्तेः॥ घृतेनत्वंतनुवोवर्धयस्वसत्याःसंतुयज्ञमानस्यकामाःस्वाहा॥ वसुभ्योरुद्रभ्यो
दित्येभ्यः रुद्रं० १७॥ इति आधायैवंसप्तदशसमिधोदृत्वा। स्वरित्तप्रधानैर्धांयशःप्रज्ञांविद्यां बुद्धिं
श्रियं बलं। आयुष्यंतेज आरोग्यं देहि मेदुव्यवाहन। इत्यग्निं प्रार्थ्यं यस्यसमस्त्याचनामोक्त्यातपोयज्ञ
क्रियादिषु॥ नूनंसंपूर्णतांयाति सद्योवन्दे तमच्युतं। मैत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंदूताशन॥ यद्दुतंतु
मयादेवपरिपूर्णंतेदस्तुमे॥ चतुःसागरपर्यंतं गोत्राक्षणेभ्यः शुभं भवतु॥ इति प्रार्थ्यस्वगोत्रपूर्वरमु-
त्त्वानमस्कुर्यात्॥ ततः आचार्यो ब्रह्मचार्यसि। अपोशान। कर्मकुरु। दिवामासुषुष्याः। भिक्षाचर्यं चर॥

आचार्याधीनो भव । इत्युक्ते प्रतिवचने कुमारोपि वदेत् । प्रथमेत्वस्मीति । अशाति । करवाणि । दिवानस्वपि
 मि । चराणि । भवानि । इति ब्रूयात् ॥ ब्रह्मणे वरं ददामीति ब्रह्माणं विसर्जयेत् ॥ ततो गुह्यं मातरमाचार्यं
 अन्यांश्च ब्रह्मान्मसूत्याभिक्षां यांचेत् ॥ भवानिभिक्षां ददाति पुरुषं भवति भिक्षां ददाति स्त्रियं । आ
 दिमध्यावसानेषु भव उद्धोपलक्षितः ॥ ब्राह्मणशान्त्रियविशांभैक्षचर्यायथाक्रममिति ॥ ब्राह्मणेन मणि
 धारयन्नुद्धारकवर्णं भुङ्गीति चतुर्थे हनिपालाशं हत्वा गुह्यं सोम्यत्यरिधाय्य ॥ यस्य ते प्रथमवास्यं
 हारामस्तत्रा विश्वे अवंतु देवाः ॥ तं ताभ्रपरः ॥ सुरधोवर्धमानमनुजायंतां बहवः सुजातं । इति पूर्वध
 तवाससी गृहीत्वा याति काय ब्रह्मणे प्रयच्छेत् ॥ ॥ इत्युपनयनं समाप्तं ॥ अथ चतुर्थे हनिपालाशं
 कर्म कुर्वन् । ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वाटिशमुपनिष्क्रम्य गृह्णात्पालाशशखां प्रतिष्ठाप्य पलाशस्याध

स्तात्सुठिरुं रुत्वात्त्रोपनयनार्तिं प्रतिष्ठाप्यकर्मणः पुण्याहंवाचयित्वाभ्युदयिकंविधायगणेशवरणोसं
पूज्यप्राणानायम्यतिथ्युद्देशनांतेअस्यकुमारस्यमेधाजननार्थंमेधाजननाख्यंपालाशंकर्मकरिष्यदितिसे
कल्प्याग्नेउत्तरतः प्रागपवर्गाणिचतुरस्राणिस्थंरिक्तानितंडुलैर्दक्षमात्राणित्र्यंगुलैस्सैधानिरूत्वापला
शामूलेचतुर्थैवतंडुलैः सुठिरुंवाधायतेषुसुठिरुलेषुचतुर्ष्वपिप्रत्यगारभ्यप्रणवश्चक्षामेधाब्रह्मदेवताः
पूजयेत् ॥ प्रथमेव्याहृतिरुक्त्वाप्रणवायनमः ॥ मध्येश्रुद्रायेनमः ॥ तृतीयेमेधायेनमः ॥ चतुर्थेपालाशे
स्थंरिक्तेब्रह्मणेनमः ॥ इतिषोडशोपचारैरभ्यर्च्युपतिष्ठेत् ॥ ॐ अहं हं सामं प्रभो विश्वरूपः ॥ छंदोभ्यो
ध्यमृतात्मैवभूव ॥ समं द्रोमेधयास्पृणोतु ॥ अमृतस्य देवधारणो भूयासं ॥ शरीरं मे विचर्षणं ॥ त्रिहा
मेमधुमत्तमं ॥ कर्णाभ्यांभूरिविश्रुवं ॥ ब्रह्मणः कोशोसिमेधयापिहितः ॥ श्रुतं मे गोपाय ॥ इतिनवभि

वाक्यैः प्रणवमुपस्थाय। अध्याग्निः समिध्यते। अद्भ्याविन्दते हविः। अध्यां भगस्य मूर्धनि। क्वसावे
दयामसि। प्रियं श्वधेदत्तः। प्रियं श्वधेदिदासतः। प्रियं भोजेषु यज्वसु। इदं मुदितं रुधि। यथा दे
वा अ सुरेषु। अध्यामुग्नेषु चक्रिरे। एवं भोजेषु यज्वसु। अस्माकमुदितं रुधि। अध्यां देवा यज्ञमानाः
वा युगोपाउपासते। अध्यां हृदय्यया कृत्या। अध्या ह्वयते हविः। अध्यां प्रातर्हवामदे। अध्यां म
ध्यं दिनं परि। अध्यां सूर्यस्यानिमृचि। अध्या अध्यापयेहमा। अध्या देवानि धि वस्ते॥ अध्या विश्वमि
दं जगत्। अध्यां कामस्यमातरं॥ हविषा वर्धयामसि। इति अध्यामुपस्थाय॥ ॐ मेधा देवी ज्युषमाणान
आगात विश्वाची भद्रा सुमनस्यमाना॥ त्वया ज्युष्टानुदमाना दुरता हृद् हृद् देमविदथे सुवीराः॥ त्वया ज्यु
ष्टात्सृषिर्भवति देवित्वया ब्रह्मागत श्रीरुत त्वया॥ त्वया ज्युष्टा विश्वे विन्दते वसुसानो ज्युषस्व द्रविणा

नमेधे। मेधांम इंद्रो दधातु मेधां देवी सरस्वती ॥ मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां युष्करस्वजा। अप्सरासु च
या मेधागंधर्वेषु च यन्मनः। देवी मेधा सरस्वती सामां मेधासुरभिर्जुषतारं स्वाहा ॥ आमां मेधां सुरभि
र्विश्वरूपाद्दिरण्यवर्णात्ति गती जगम्या ॥ उर्जस्वती पयसा पितृमाना सामां मेधासुप्रतीका जुषतां ॥
मयि मेधामिति च पठित्वा मेधामुपस्थाय ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्दिसीमतः सुरजो व न आव
ः। स बुद्धिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः। इति ब्रह्माणमुपस्थायथ दधि मधु
शर्कराभिः प्रणवादीनुदृश्यन्निमधुरेण ब्राह्मणान्भोजयित्वा। इति संकृत्याग्निं धनाद्याज्यभा
गांते वाससी मेखलात्ति न देहांश्च सकृत्प्रसुंज्य समंताद्दूपैरग्निं परिश्रित्य सुवाज्यमादाय ॥ ॐ

यः छंदसामेषभोविश्वरूपः। छंदोभ्योध्यमतासंबभूव॥ समेंद्रोमेधयास्पर्णोतु। अमृतस्यदेवधारणा
 भूयासं। स्वाहा। छंदोभ्यः०१। शरीरंमेविचर्षणं। जिह्वामेमधुमत्तमं। कर्णाभ्यांभूरिविश्रुवं। ब्रह्मणः
 कोशोसिमेधयापिहितः। श्रुतंमेगोषायस्वा० छंदोभ्यः०२। आवदंतीवितन्वाना॥ कुर्वाणाचीरमात्मनः
 वासांसिममगावश्चं अंतपानेचसर्वदा। ततोमेश्रियमावहू। क्रोमे शापशुभिःसहःस्वाहा। छंदोभ्य
 ३०३। उरामायंतुब्रह्मचारिणःस्वाहा। छंदोभ्यः०४॥ यशोजनेसानिःस्वाहा। छंदोभ्यः०५॥ श्रेयान्वस्य
 सासानिस्वाहा। छंदोभ्यः०६॥ तंत्वाभेगप्रविशानिस्वाहा॥ छंदोभ्यः०७॥ समाभगप्रविशुःस्वा०
 छंदोभ्यः०८॥ तस्मिन्सहस्रशाखेनिभगादंत्वयिमृजेस्वा० छंदोभ्यः०९॥ यथापःप्रवतायतिय
 थामासाअहर्जरं॥ एवमांनेब्रह्मचारिणः। भानरोयंतुसर्वतःस्वाहा॥ छंदोभ्यः०१०॥ प्रतिवेशोसिप्रमा

वेदव्रतानि ॥ आचार्यकुमारो मंगलरत्नातो भूत्वा च म्यभद्रासनोपविष्टो प्राणाना यम्ये मंकुमारं प्राज्ञाप
त्यव्रतेतकर्मणासंस्करिष्य इति संकल्प्य ब्रह्मचारिणे वपनं कारयित्वा पाकर्मवत्स्नानविधिना स्नात्वा
प्रज्ञापति कांडर्षिः सांदिती देवताया जिकीर्देवता वारुणी देवता इत्युपनिषत्त्रयं ब्रह्मणा संस्वयं भुवं सर
सस्पतिं चेति षट्श्रुषीन्निर्वीति नोर्चयंति ॥ तर्पणं च कृत्वा गृहमागत्य पुण्या देवाचयित्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य ष
ट्पात्रप्रयोगाद्यग्निं मुखान्ते स्तुवा प्रधान होमं कुर्यात् ॥ ॐ प्रज्ञापतये कांडर्षये स्वाहा ॥ प्रज्ञापतये
कांडर्षये इदं १ ॥ प्रज्ञापते न त्वदेता ० णस्त्वा ० प्रज्ञापतये इ ० २ ॥ रयीणां पतियजतं बृहतं ॥ अस्मिन्
भरेत् तमं वा जसातो ॥ प्रज्ञापतिं प्रथमज्ञामतस्य ॥ यज्ञामदेवमधि नो ब्रवीतु स्वाहा ॥ प्रज्ञापतये ० ॥ ३ ॥
प्रज्ञापते त्वानधिषाः पुराणां ॥ पतिर्विश्वस्य जगतः परस्याः ॥ हविर्नो देववि हवे ज्ञुषस्व स्वाहा ॥ प्रज्ञाप-४५

तवेमे लोकाः प्रदिशोदिशश्च । पतावतोनिचन उद्गतश्च । प्रजापतेविश्वसृग्नीवधन्यः ॥ इमं नो देवप्रतिद्वय
 दूर्यं स्वाहा ॥ प्रजापतये ॥ ५ ॥ प्रजापतिप्रथमं यज्ञियानं ॥ देवानामग्रे यज्ञं तं यज्ञश्च । स नो ददातु द्वि
 णं सुवीर्यं ॥ रायस्योषं विष्यतु नाभिस्तस्वै स्वाहा ॥ प्रजापतये ॥ ६ ॥ यो रायर्दुशे शत रायमुक्थ्यः ॥ यः पशू
 नां रक्षितं विष्टितानां ॥ प्रजापतिप्रथमं ज्ञानस्य । सहस्रधाना ज्युषतानां ॥ द्विर्नः स्वाहा । प्रजापतये
 ॥ ७ ॥ सांहितीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः स्वाहा । सांहितीभ्यो ॥ ८ ॥ याज्ञिकीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः
 स्वाहा । याज्ञिकीभ्यो ॥ ९ ॥ वारूणीभ्यो देवताभ्यो उपनिषद्भ्यः स्वाहा । वारूणी ॥ १० ॥ ब्रह्मणो स्वयंभु
 वे स्वाहा । ब्रह्मणो ॥ ११ ॥ सदसस्पतये स्वाहा । सदसस्पतये ॥ १२ ॥ सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिंद्रस्य काम्यं
 । स निमैधामयाशिषं स्वाहा ॥ सदसस्पतये ॥ १३ ॥ इति त्रयोदशाऽप्योद्गीर्तुत्वा समित्सं न हने जुहुयात् ।

१४

ततो ब्रह्मचारी अग्नेव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं चरिष्यामित उकेयंत न्मेराध्यतां। वायोव्रतपतेकांड
कृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं चरिष्यामित उकेयंत न्मेराध्यतां। आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं
राध्यतां॥ व्रतानां व्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतं राध्यतां ॥१॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते। ततो जया
दिव्यस्तराष्ट्रभूतं ब्रह्मविसर्जनांतं हृत्वाभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ इति प्राज्ञापत्यव्रतं ॥ अथ एवमेव प्राज्ञा
पत्यव्रतोत्सर्जनं ॥ तत्रे कुमारं प्राज्ञापत्यव्रतोत्सर्जनेन संस्करिष्येति संकल्प्य। संवत्सरांते तस्मिन् दानिवास्ना
नं कृष्यचं न होमान्पूर्वं वत्सवोपस्थानेन विशेषः ततो ब्रह्मचारी। अग्नेव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्र
तमचारिषं ॥ तदशकंत न्मेराधि ॥१॥ वायोव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतमचारिषं। तदशकं
२॥ आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्राज्ञापत्यव्रतमचारिषं ॥३॥ व्रतानां व्रतपतेकांडकृषिभ्यः प्रा

नदशकंत मोराधि ॥४॥ इत्युपस्थापयन् यादिव्यस्तगच्छत ब्रह्मवि सत्तनांतं कृत्वाभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ ॥
 इति प्राजापत्यव्रते साज्ञेन ॥ अथ सोम्यव्रतं ॥ तत्रोद्गयने पर्वणिवयोर्वपर्न कृत्वा ग्रामाद् द्विः ससमीपे
 जलाशये कुर्यात् ॥ तत्र प्रयोगः ॥ आचार्यः कुमारं दक्षिणत उपवेश्य स्वयमुत्तरत आसीनः प्राणानायम्य
 मं कुमारं सोम्यव्रतेन संस्करिष्यति संकल्प्य पूर्ववत् स्नानविधिना स्नात्वा ॥ सोमं कांडार्यं सादिकी देवता
 उपनिषदः ॥ यान्तिकी देवता उपनिषदः ॥ वारुणी देवता उपनिषदः ॥ ब्राह्मणं स्वयं भुवं ॥ सदसस्पतिं
 चावग्राह्यगंधादिभिरभ्यर्च्यं कुमारं पूर्ववत् स्नानतर्पणगद्गकारयित्वा अग्निप्रतिष्ठापनादिपा
 त्रप्रयोगांते रुहोदकं च तस्मिन् औदुंबरसमिधो नूतनचस्त्रं च सह तप्रयुज्य प्रोक्षणी संस्काराद् अग्निमुखं
 ते सोमाय कांडार्यये स्वाहा ॥ सोऋषये ॥१॥ सोमो धेनुः सोमो अर्बुतमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यदहत्

साद्व्यंविद्व्यं सभे यंपितृश्रवणं योद्दाशदसोस्वाहा ॥ सोमाय-२ ॥ आषाढं युक्कएत सुपयिं ।
सुपयामपुत्रांश्च जनस्य गोपां ॥ भरेषुजां सुक्षितिं सुश्रवसं ॥ जयंतं तामनुमदेम सोमस्वाहा । सोमा
य-३ ॥ त्वं सोमकृतुभिः सुकृतुभूः । तं दक्षो सुदक्षो विश्ववेदाः ॥ त्वं वृषा वृषत्वभिर्मदित्वा ॥ द्युम्नेभिर्यु
म्यभवांश्चक्षुः स्वाहा । सोमाय ॥ ४ ॥ याते धामानि हविषाय जंति ताते विश्वापरिभूरस्तु यज्ञं ।
गयस्फानः प्रतरणः सुवीरः । अवीरो वीरहा प्रवरा सोमदुर्यन्त्वाहा ॥ सोमाय ॥ ५ ॥ त्वमिमा ओष
धीः सोमविश्वाः । त्वमपो अजनयः स्वगाः । त्वमाततं योर्वतरिक्षं ॥ त्वं ज्योतिषा वितमो बवथ स्वा
हा । सोमाय ॥ ६ ॥ याते धामानि हविष्या एथिष्यां यापवते षोषधीषु ॥ तेभिर्नो विश्वेः सुमना अ
द्वेकनरा जन्मो म प्रतिहव्याग्भाय स्वाहा ॥ सोमाय ॥ ७ ॥ सांदितीभ्यो देवताभ्य उपनिषद्वाः स्वा

सांदिताभ्यो ० ६ ॥ यात्रिकीभ्यो ० ९ ॥ वारुणाभ्यो ० १० ॥ ब्रह्मणेस्वयंभुवे ॥ ११ ॥ सदसस्पतये ० १२ ॥
सदसेस्पतिमद्भुतं ॥ १३ ॥ इति त्रयोदशाध्याहृतीर्हृत्वाः ब्रह्मचारीऽस्त्रोदकमुपस्पृश्य । न मोवाचेइति
शांत्यनुवाकेनशांतिं कृत्वा कुमारमुत्थाय च तस्मिन् ओदंबरीः समिध आदाय घृतेनाऽंत्वा ॥ ॐ पृथि
वीसवित् । तामग्निः समिधे । साग्निः समिधे ॥ तामद्ः समिधे ॥ सामासमिध्वा ॥ आयुषा तेज
सा । वर्चसाश्चिया । यशसा ब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येन समिधताऽं स्वाहा ॥ पृथिव्ये इदं ॥ १ ॥ ॐ
तरिक्षः समित् । तांवायुः समिधे । सावायुः समिधे । तामद्ः समिधे । सामासमिद् ॥ आयुषा
तेजसा वर्चसाश्चिया ॥ यशसा ब्रह्मवर्चसेन । अन्नाद्येन समिधताऽं स्वाहा ॥ वायवे ॥ २ ॥ द्यौस्त
मित् । तामादित्यः समिधे ॥ सादित्यः समिधे । तामद्ः समिधे ॥ इति पंचपूर्ववत् । सा-आ-व-य-॥

आदित्याय ३॥ प्रजापत्यामेसमित्यः समिंधे । सादित्यं समिंधे । तामहं समिंधे ॥ शेषं पूर्ववत् ।
सा आदितिसपत्नक्षयिणि ॥ भ्रातृव्यहोमेसिस्वाहा ॥ प्रजापत ० ५ ॥ इति चतस्रः समिंधो ग्नावा
धाय ॥ अग्नेव्रतपतेकांडर्षिभ्यः सोम्यव्रतं चरिष्यामि तच्छुकेयंतन्मे रोध्यतां । वायोव्रतपतेः
कांडर्षिभ्यः सोम्यव्रतं ० तच्छुकेयं ० आदित्यव्रतपतेकांडर्षिभ्यः सोम्य ० तच्छुकेयं ॥ व्रतानां व्रत
पतेकांडर्षिभ्यः सोम्यव्रतं ० ॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते ॥ अथाचार्यः ॐ युंजते मनः । वृहसो अश्वस्यनि
ष्यदसि । ब्रह्म प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः । दृष्ट्वा प्राची ॥ अपश्यंगोपामभिपद्यमानं । देवस्य त्वा स
मुद्राय त्वा इषेपीषिहि ॥ धर्मयाते । देवा वै सत्रं । परिश्रिते । ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः ॥ अग्निष्ठावसु
भिः ॥ त्रिगोवा एतद्वत्तस्य । देवस्य । विश्वा आशाः ॥ धर्मयाते । प्रजापतिं प्रजापतिः स ॥

सविताभूत्वा । इत्येतानिपदानिकुमारं वाचयेत् ॥ अथवा । युंजते सविता इति द्वयं वा वाचयेत् ॥
तथा अत्रांतरिक्षां व्याख्यास्यामः । इत्यापस्तं संवेदे चोक्तं ॥ तथै न संवेद्यामंनु वाकानां प्रभृति
र्व्यादूरयंति ॥ प्रथमयोर्चेति ॥ ततो ज्यादीस्तथाराष्ट्रभृतः कृत्वा उष्मादकमुपस्थयः शनो वातः
पवतामित्यनुवाकेन शांतिं कुर्यात् ॥ ततो ब्रह्मचारी चक्षुषीं समीत्यामोनी भूत्वा शिरोवेष्टनं च धृत्वा
सूर्यास्तमये गृह्णन्मागत्य अंध इव तिष्ठन्नासो वाग्यतः स्त दानीं शोवा अभ्युदयिकं कृत्वा तद्वा सो
ब्रह्मणे दद्यात् ॥ इति सोम्यव्रतं ॥ अथ सोम्यव्रतोत्सर्जनं ॥ ततः संवत्सरे पूर्णते दानीं वा आचा
र्यः प्राणानायम्य इमं कुमारं सोम्यव्रतोत्सर्जनेन स संस्कारिष्यति संकल्प्य स्नानं स्त्र्य च न दो
मादि पूर्ववत् कृत्वा व्युत्क्रमेण । द्यौः समित् । अंतरिक्षं समित् । पृथिवी समित् । प्राजापत्या

मेसमिदसिस पलक्षायिणी। इति च तस्त्रः समिध उगाथाय। आदित्यव्रतपतेकांडकृषिभ्यः सोम्यव्रतमचारि
षं। तदशकं तन्मेराधि। वायोव्रतपतेकांडकृषिभ्यः सोम्य-षं। तदशकं० अग्नेव्रतपतेकां-सो-तद। व्रता
नां व्रतपते-कां-सो-दत। इत्युत्थाने विक्रोषः॥ अन्नतु-युंजत इत्यादिसंमीलनादिवर्जयेत्। तत अभ्युदयि
कं कृत्वा ब्रह्मणे वरं दद्यात्॥ ॥ इति सोम्यव्रतोत्सर्जनं॥ अथाग्नेयव्रतमुच्यते। तत्राचार्यो ब्रह्मचारि
वपनं कारयित्वा स्नानानंतरं प्राणानायम्य मं कुमारमाग्नेयव्रतपतेन स-स्करिष्य इति संकल्प्य-अग्निं
कांडकृषिं-सां द्विती देवता उपनिषदः। याज्ञिकी देवता उपनिषदः। वारूणी देवता उप-ब्रह्मणा-स्व
यं भुवं। सदसस्पतिं चावाह्य गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य। ब्रह्मचारिणा निवीतिना तर्पणं कारयित्वा अ
ग्निप्रतिष्ठापनादग्निमुखान्ते प्रधानहोमं कुर्यात्। ॐ अग्नये कांडकृषये स्वाहा। अग्नये० ॥ १॥

अग्नेन यस्य पथा राये अस्मान् विश्वानि देववयुन त्रिविद्वान् ॥ युषो ध्यस्मद्गुराणामेनो भूयिष्वाते भम
उक्तिविधे म स्वाहा ॥ अग्नये ० २ ॥ प्रवः शुक्राय भानवे भरध्वं । द्रव्यं मतिं चाग्नये संपृतं । शोदैव्यानि
मानुषा ज्ञानूँषि अंतर्विश्वानि विप्रनाज्ञिगाति स्वाहा । अग्नये ० ३ ॥ अष्टागिरो मतयो देवयंतीः । अग्निं यं
तिद्रविणं भिक्षमाणाः । ससंदृशं सप्रतीकं स्वंच । द्रव्यवाह मरतिं मानुषाणां स्वाहा ॥ अग्नये ० ४ ॥ अग्ने
त्वमस्मद्युषो ध्यर्मावा अनग्निना अभ्यमंत दृष्टीः । पुनरस्मभ्यः सविता य देवक्षां विश्वेभिरजरेभिर्य
ज्ञन्न स्वाहा । अग्नये ० ५ ॥ अग्ने त्वं पारयानव्यो । शंयो स्वाहा । अग्नये ० ६ ॥ प्रकारवो मननावच्यमा
ना देवद्राचानियथा देवयंतः ॥ दक्षिणावा दुराज्ञिनी प्राच्येति ॥ द्रविभिरं त्यग्नये घृताची स्वाहा ॥ अग्नये ०
७ ॥ पुनः पूर्ववत् । साद्वितीभ्यो । द्यात्तिकीभ्यो । १ ॥ वारुणीभ्यो । १ ॥ ब्रह्मणस्वयं भुवे । १ ॥ सरसस्य

तये १२॥ सरसस्पतिमद्रुतं १३॥ इति त्रुद्रुयात्ततो ब्रह्मचारी ॥ अग्ने ब्रतपते कां इन्द्रुषिभ्यः अग्ने ब्र
तं च रिष्यामित्तु केयंत न्मेराध्यतां ॥ वायो ब्रतप कां इन्द्रुभ्यः ० अग्ने ० आदित्य ब्रतपते ० ब्रतानां ब्रत
पते ॥ ५ ॥ इत्यग्निमुपतिष्ठते ॥ आचार्यो ज्ञयादिव्यस्त राभ्युत्त ब्रह्म विसर्जनोत्ते नां ही मुखं कुर्यात् ॥ ॥
इत्याग्ने य ब्रतं ॥ अथाग्ने य ब्रतोत्सर्जनं ॥ ततः संवत्सरे पूर्णतदानां वा प्राणानाय म्ये संकुमारमाग्नेः
य ब्रतोत्सर्जनेन संस्करिष्येति संकल्प्य चर्चनादि सर्वपूर्ववत् ॥ उपस्थाने विशेषः ॥ अग्ने ब्रतपते कां
इन्द्रुषिभ्यः अग्ने य ब्रतमचारिषं ॥ तद्शकंतमेराधि ॥ वायो ब्रतपते कां आग्ने तधि ॥ आदित्य
ब्रतपते कां आग्ने ॥ ब्रतानां ब्रतप कां ॥ इति विशेषः ॥ ततः अभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ ॥ इत्याग्ने य
ब्रतोत्सर्जनं ॥ अथ वैश्व देव ब्रतं ॥ आचार्यो ब्रह्मचारिणः केशादीन् त्वापयित्वा प्राणानाय म्ये

प्र.

५३

मंकुमारवैश्वदेवव्रतेनसंस्कारिष्येति संकल्प्य विश्वेदेवान् कांडज्ञपीम् सांहीतीर्देवता उपनिषदः। याज्ञि
कीर्देवता उपनिषदः। वारुणीर्देवता उपनिषदः। ब्रह्माण्यं स्वयंभुवंसदसस्पतिं चावाह्यनिवीतिनाषोड
शोपचारैः रभ्यर्च्य तर्पणादिकारयित्वा अग्निप्रतिष्ठापनाद्यग्निमुखांते विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांडज्ञषि
भ्यः स्वाहा। तेभ्यः १॥ आनो विश्वे अस्त्रागमंतु देवाः। मित्रो अर्यमावरुणः सज्ञोषाः। भुवन्यथानोवि
श्वे रधासः करतुस्वा वोहाविथुरन्नशुव स्वाहा। विश्वेभ्यो देवेभ्यः २॥ शंनो देवी विश्वे देवा भवतु। शंसं
र स्वती सदधीभिरस्तु॥ शमभिषाचः शमुरातिषाचः। शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः। स्वाहा॥
विश्वेभ्यो ३॥ ये सवितुः सत्यसवस्य विश्वे॥ मित्रस्य व्रतेवरुणस्य देवाः। तेसो भगवीरवद्रोमदन्नः। द
पातनद्रविणां चित्रमस्मे॥ स्वाहा॥ विश्वेभ्यो ४॥ अग्नेयादिदृत्यं चारिष्येः देवाः अष्टासुस्रुता

गणेन ॥ सरस्वतीमस्तो अश्विनायः । यक्षिदेवान् रत्नधेया यविश्वानस्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ५ ॥ द्यौः पितः
पृथिवीमातरं भ्रुकु ॥ अग्नेभ्रातर्वसवो मृतानः ॥ विश्वआदित्यादिते स जोषाः ॥ असभ्यः शर्मबुद्धं
वियंत । स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ६ ॥ विश्वेदेवाः शृणुते मद्रुवं मे ये अंत यज्ञध्वं स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो ७ ॥ सांदि
तीभ्यो ८ ॥ योत्तिकीभ्यो ९ ॥ वारुणीभ्यो १० ॥ ब्रह्मणे स्वयं भुवे ११ ॥ सदसस्पतये १२ ॥ सदसस्पति
सद्रुते इति ह्रस्वा ॥ १३ ॥ ततो ब्रह्मचारि ॥ अग्नेव्रतपतेकां इ क्रुषिभ्यो वैश्वदेवव्रतं च रिष्यामि तच्छुके यंतः
मे राध्यतां ॥ एवं । वायोव्रतपतेकां आदित्यव्रतपतेकां व्रतानां व्रतपतेकां वैत इत्युपतिष्ठेत् ॥ स
तः आचार्यो ज्ञयादिव्यस्तराष्ट्रभूतब्रह्मविसर्जनं तं नादीश्राद्धं कुर्यात् । इति वैश्वदेवव्रतं । ततः संव
सरे पूर्णं तदानीवा । वैश्वदेवव्रतोत्सर्जनं कुर्यात् । प्राणानायम्य रमं कुमारं वैश्वदेवव्रतोत्सर्जनेन सः

स्वरिष्य इति संकल्प्य । शष्पर्वनादिसर्वपूर्ववत् कुर्यात् ॥ होमं च कुर्यात् ॥ उपस्थाने विशेषः ॥ अग्ने व्रतपते
 कांडऋषिभ्यो वैश्वदेवदेवव्रतमन्त्रारिष्यंतदशकंतन्मेराधि । वायो व्रतपते कां वैतधि ॥ आदित्यव्रतपते
 कां व्रतानां व्रतपते कां वैषंतद । राधीति विशेषः ॥ ॥ इति वैश्वदेवव्रतो मर्जनं ॥ ॥ इति प्रत्येकं व्रतचतुष्ट
 यं ॥ अथ प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्वदेवव्रतानि सूक्तजपदोमोपस्थानरहितानि वा कुर्यात् ॥ एकतंत्रेण
 वा कुर्यात् । तथा । श्रावण्यां प्रोक्ष्य वा वैशारव्यामपि वैद्विजः ॥ एकतंत्रेण वा कुर्यात् इतश्चतुष्टय
 मिति ॥ तत्र प्रयोगः ॥ ७३ ॥ आचार्यः प्राणानायम्ये मं कुमारममुकशमाणं प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्व
 देवव्रतेः सः स्वरिष्य इति संकल्प्य प्रजापतिं कांडऋषिसोमं कांडऋषिं अग्निं कांडऋषिं विश्वान्देवान्
 कांडऋषीन्सां हितीर्देवता उपनिषदो यादिकीर्देवता उपनिषदो वारुणीर्देवता उपनिषदो ब्रह्माण

प-
 ४

स्वयं भुवंसद् सत्यतिचा वाहयामीति प्रत्येकमावाह्यपूर्ववत् षोडशोपचारै रभ्यर्च्य अग्निप्रतिष्ठापना
द्यग्निमुखान्ते पूर्ववद्यथा क्रमेण होमोपस्थापनानिरूत्वा सौम्यव्रतोक्तपृथिवीसमिदितिसमिधानंरू
त्वा सर्वव्रतहोमोत्तरे जयादिहोमं च स ह्येव विधाय अभ्युदयिकं च स ह्येव कुर्यात् ॥ तथा । गणेशः ह्य
माणानां तं वं वनमात्तुका पूजनं नादीमुखं भवेदेकं होमस्तु स्यात्पृथक्पृथक् ॥ व्रतेषु शांतिहोमेषु विध
ये षोडशोत्सवे ॥ नरो प्रधानं केचैव शम्प्राए वनसंशयः ॥ इति श्वेति प्रकारो व्रतचतुष्टयं ॥ अथ गो
दानव्रतं ॥ एवं गोदानं षोडशो वर्षपूर्वेषुः पुण्याद्वाचनाद्दीडावाचननादीमुखसंकल्पान्तरूत्वा परेद्युः
कर्मणः पुण्याद्वाचनं नादीमुखं ब्राह्मणभोजनं च विधाय प्राणानायम्यमं अमुकशसाणि गोदानव्रते
नसंस्कारिष्यदुतिसंकल्प्य अग्निप्रतिष्ठापनादिष्व्यात्र प्रयोगान्ते मानुषपात्राणि शीतोष्णोदकक्षु

सुकुसुगंधं प्रवृत्तौ शीतोष्णं बुक्षरकरयवउन्नवैणवदंशं जनदुर्षणोपानद्वयकुशाआनदुहसरुक्ता
चूर्णौदुंबरशाखेशालकीदुर्भपिंज्रलोदुंबरकाष्ठानिप्रयुंज्यात्सर्वत्रेमानुषवान्त्राणिसरुत्ततउमाज्यभागा
ते ॐ इमंस्तोममर्हतेज्ञातवेदसेरथमिव संसदेमामनीषया ॥ भद्राहिनः प्रमतिरस्य सः सधनेसख्ये
मारिषामावयंतव स्वाहा ॥ अग्नयेज्ञातवेदसे इदं ॥ इति पात्ताशीः समिधमाधाव्यापरेणाग्निं कृ
दुपविश्य ॥ आयुषं त्रमदग्नेः कुर्यपर्यन्यायुषं ॥ यदृशानोन्नियायुषं ॥ तन्मे अस्तुन्नियायुषं ॥ इति शु
रमभिमंन्य ॥ शिवो नामासि स्वधितिस्तेपितानमस्ते अस्तु मामाहिः सीः ॥ इति वने प्रदाय उहमेन वा य
वित्यपाः सः सत्तनाद्याकेशनिधानाञ्चोक्तवत्समानं त्रघनाधे त्रजस्योपविश्य विस्त्रस्य मे स्वलां ब्रह्म
चारिणे प्रयच्छति ताः स ॥ इदमहममुष्या यणस्य पाप्मानमपगृहाम्युत्तरो सोद्विषयः ॥ अस्मिन्नेत्रे